

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav filosofie a religionistiky

Bakalářská práce

Petr Dekastello

Od Descartovy mysli ke Kantovu rozumu

From Descartes' Mind to Kant's Reason

Poděkování

Chtěl bych poděkovat vedoucímu práce Jamesi Hillovi za jeho nadšení pro moji práci; kamarádce Zuzaně za její úžasný a až neskutečný výkon v připomínkování a redigování mé práce; mé matce, která stála morálně při mně a podporovala mne v mém úsilí; otci, který ví, že práce může být zábavou, i když je to dřina; a v neposlední řadě všem mým kolegům kamarádům, kteří mi třeba i jen drobnou radou pomohli, což byl především Zdeněk Samec, jako vždy. A nakonec i kolegovi Honzovi Fršlínkovi, který mě od začátku studií filosofie na ÚFaRu motivoval, ale také iritoval; Honzovi Ševčíkovi za jeho vždy skvělé konzultace v průběhu studia; ale i kolegyni Adéle Krejčí za její přátelství a pomoc, když je třeba.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 2016.

.....
Petr Dekastello

Abstrakt:

Primárním východiskem zkoumání je dílo R. Descarta *Meditace o první filosofii* a zkoumání pojmu *chápavosti (intellectus)* a jeho postavení v rámci *mysli (mens)* ve vztahu k *myšlení (cogitatio)*. K tomu je třeba tematizovat a brát v úvahu také *smyslové vnímání (sentio)* a *představivost (imaginatio)*, které zprostředkovávají *chápavosti* „materiál“ k souzení.

Cílem práce je ukázat, jakou má *chápavost* funkci v „rozumu“ a předložit interpretaci, jakým způsobem se nám může jevit struktura *mysli* v závislosti na *rozumu (ratio)*, a to v pojednání R. Descarta, jeho díle a odpovědích na námitky.

Postavení a funkce *chápavosti* bude konkrétně zkoumána náčrtem logické struktury vzájemné závislosti uvedených hlavních pojmů, které jsou zásadní pro chápání podstaty lidské mysli.

V závěru bude na prozkoumaných základech ukázáno, že systém „rozumu“ R. Descarta lze chápat jako východisko transcendentálního pojetí rozumu u Kanta, které vede k idealistickému pojetí světa a vychází z apriorních forem myšlení.

Klíčová slova:

Descartes, *chápavost*, *intellectus*, *představivost*, *imaginatio*, *obrazivost*, *phantasia*, *smyslové vnímání*, *sensus*, *mysl*, *mens*, *myšlení*, *cogitatio*, *rozum*, *ratio*, *intuice*, *intuitus*, *společný smysl*, *sensus communis*, *přirozeným světlem*, *lumine naturali*, *jasně a rozlišeně / zřetelně*, *clare & distincte*, *duch*, *animus*, *duše*, *anima*, *vědomí*, *conscientia*, Kant, *názor*, *rozvažování*, *soud*, *souzení*, *Cogito ergo sum*.

Abstract:

The basic subject-matter of my research is R. Descartes' *Meditations On First Philosophy* and I examine the term *intellect* and its position within the *mind* and its relation to *thought*. My work includes a study of *sensation* and *imagination* which provide the intellect with “material” to judge.

The objective of my thesis is to demonstrate the role the *intellect* plays in terms of *reason* and to present an interpretation of the way in which the *mind* is designated in relation to *reason* according to Rene Descartes in his writing and in his responses to objections.

The position and functions of the *intellect* are understood as a logical structure of mutual dependence and as the elements essential for the understanding of the human soul substance.

At the end of my thesis I demonstrate that the system of reason of R. Descartes might be considered as the basis for the transcendental conception of reason in Kant's philosophy, which leads to an idealistic world conception and is founded on thinking *a priori*.

Key words:

Intellect, *understanding*, *imagination*, *phantasy*, *mind*, *thought*, *thinking*, *reason*, *sense*, *sensation*, *perception*, *common nation*, *memory*, *body*, *idea*, *intuition*, *deduction*, *induction*, *clarity and distinctness*, *natural light see*, *mode*, *soul*, *consciousness*, *judgment*.

Vysvětlivky

1. Citace z děl René Descarta jsou dle francouzského vydání ADAM & TANNERY, *OEuvres de Descartes*, Paris, 1904. V poznámkách pod čarou jsou uváděny zkratkou AT, *římská čísllice* I – XII značí svazek vydání.
2. Upřesnění citací AT
 - a. *Meditace o první filosofii – Meditationes de prima philosophia*:
AT VII, *čísllice* (značící originální paginaci), *římská čísllice* (značící č. Meditace).
 - b. *Námitky a autorovy odpovědi k Meditaci o první filosofii*:
AT VII, *čísllice* (značící originální paginaci).
 - c. *Pravidla pro vedení rozumu – Regulæ ad directionem ingenii*:
AT X, *čísllice* (značící originální paginaci), *římská čísllice* (značící odstavec).
 - d. *Principy filosofie – Principia philosophiae*:
AT VIII, *čísllice* (značící originální paginaci), *římská čísllice* (značící odstavec).
 - e. *Rozprava o metodě – Dissertatio de metodo*:
AT VI, *čísllice* (značící originální paginaci), *římská čísllice* (značící kapitolu/část).
 - f. *Dopisy Alžbětě Falcké – Correspondance Descartes a Elisabeth*:
AT III–V, *čísllice* (značící originální paginaci), *římská čísllice* (pořadové označení AT), *datum* (datace dopisu).
3. Citace jsou uváděny *kurzívou* a v „*uvozovkách*“.
4. Jednoduché „*uvozovky*“ nahrazují běžné uvozovky v citacích.
5. V citacích je text psaný v originálu *kurzívou* nahrazen normálním.
6. Normální text/pojem v „*uvozovkách*“ značí dvojznačnost či nadnesení významu.
7. V hranatých [závorkách] je doplňující text.
8. Zkratka str. značí: strana publikace.
9. Svislé lomítko | značí: na rozhraní uvedených pasáží.

Zkratky

- | | |
|----------|--|
| 1. AT | ADAM & TANNERY – <i>OEuvres de Descartes</i> |
| 2. KČR | KANT, Immanuel – <i>Kritika čistého rozumu</i> |
| 3. DDM | HILL, James – <i>Descartes and the doubting mind</i> |
| 4. IAI | MILES, Murray Lewis – <i>Insight and inference...</i> |
| 5. ZV | NOVÁK, Aleš – <i>Zázračná věda. Filosofie René Descartesa 1618–1620</i> |
| 6. DD | COTTINGHAM, John – <i>A Descartes dictionary</i> |
| 7. CZM | HILL, James – <i>Co znamená v druhé meditaci „myslet“ („cogitare“)?</i> |
| 8. CES | HINTIKKA, Jaakko – <i>Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?</i> |
| 9. VVM | GLOMBÍČEK, Petr – <i>Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta</i> |
| 10. RCRD | HILL, James – <i>Res Cogitans as Res Dubitans</i> |
| 11. NAR | GAUKROGER, Stephen – <i>The nature of abstract reasoning...</i> |

Obsah

| | |
|---|----|
| Úvod do <i>disputace</i> čili <i>analýzy</i> | 7 |
| 1. Nástin..... | 9 |
| 2. Zkoumání Já..... | 11 |
| 3. Zkoumání chápavosti..... | 13 |
| 4. Vykročení od chápavosti..... | 16 |
| 5. Vědění vs. poznání..... | 18 |
| 6. Jak je to se smyslovým vnímáním..... | 21 |
| 7. Návrat k chápavosti | 24 |
| 8. Matematické soudy jako apriorní myšlení | 28 |
| 9. Argumentace a polemika se sekundární literaturou..... | 31 |
| Závěr k <i>meditaci</i> čili <i>syntéza</i> | 35 |
| Shrnutí..... | 40 |
| Bibliografie..... | 41 |
| <i>Literatura primární</i> | 41 |
| <i>Literatura sekundární</i> | 41 |
| <i>Seznam použitých příspěvků ze sborníků dle sekundární literatury</i> | 42 |
| <i>Seznam svazků vydaných ADAM & TANNERY – Paris, 1904 – OEUVRES DE DESCARTES</i> | 42 |
| <i>Chronologický přehled vzniku děl René Descarta</i> | 42 |
| Dodatky | 43 |
| <i>Slovníček pojmů</i> | 43 |
| <i>Výskyt výrazů v díle Meditace o první filosofii</i> | 43 |
| <i>Tabulka 1. – Grafická rekonstrukce mysli dle interpretace Descarta</i> | 44 |

Úvod do *disputace* čili *analýzy*

Téma této bakalářské práce vychází primárně z díla Reného Descarta¹ *Meditace o první filosofii*² (dále jen *Meditace*) a jejím cílem je založit na tomto textu zkoumání pojmu *chápavosti* (*intellectus*)³; konkrétně postavení tohoto pojmu v rámci Descartova pojetí *mysli* (*mens*)⁴ ve vztahu k *myšlení* (*cogitatio*)⁵ – k čemuž je třeba také tematizovat a brát v úvahu další pojmy jako *smyslové vnímání* (*sentio*)⁶ a *představivost* (*imaginatio*)⁷, které zprostředkovávají *chápavosti* „materiál“ k souzení.

Vezmeme-li tedy do ruky *Meditace*, narazíme na pojem *chápavosti* hned po dvou odstavcích *Předmluvy ke čtenáři* (dále jen *Předmluva*). Zde se Descartes na úvod vyhrazuje proti určitým námitkám čtenářů svého předchozího díla *Rozprava o metodě*⁸ (dále jen *Rozprava*), aby nebylo čtení *Meditací* pro nového čtenáře stejně matoucí, jako bylo pro ty, kteří mu již své námitky předložili. Při této příležitosti tematizuje také reprezentace idejí a explicitně uvádí, že je „zde“ určitá *chápavost*, která činí „nějaké“ úkony, jež mají za následek ideje. Na základě těchto pasáží můžeme tedy pojímat ideje jako určitý výstup *chápavosti*, tudíž považovat ideje buď za svébytný a výhradní produkt *chápavosti*, anebo za reprezentaci věci vně lidské mysli. Což obojí je ale výsledkem aktivity Já jako věci myslící obdařené *chápavostí*. O jaký typ aktivity Já se konkrétně jedná, by se mělo mimo jiné ukázat v průběhu práce.

Na počátku nás takto Descartes uvádí do problematiky a otevřeně tvrdí, že my jsme věc myslící, jejíž esencí čili přirozeností je myšlení – což beze všech pochyb mysl vnímá, když je obrácena sama do sebe.⁹ Již zde v úvodu se pracuje se základními pojmy: *mysl*, *myšlení*, *chápavost*. Samotný pojem *chápavosti* se objevuje poprvé až v *Meditacích*. V *Rozpravě* se

¹ Lat. Renatus Cartesius, narozen 31. března 1596 v La Haye, dnes Descartes (Indre-et-Loire), asi 40 km jižně od Tours, zemřel 11. února 1650 ve Stockholmu; francouzský filosof, matematik a fyzik; do oblasti jeho zájmu patřila metafyzika, teorie poznání, matematika, fyzika, fyziologie, psychologie, astronomie, hudba; působil na Collège Henri-IV de La Flèche, Univerzita v Poitiers.

² DESCARTES, René. *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenth, 2003, přeložili a poznámkami opatřili Petr Glombíček, Tomáš Marvan a Pavel Zavadil.

³ COTTINGHAM, John. *A Descartes dictionary* [dále jen DD]. Vyd. 1. Oxford: Blackwell, 1993, str. 93, *intellect*.

⁴ DD str. 124, *mind and body*.

⁵ DD str. 163, *thought*.

⁶ DD str. 155, *sensation* (vs. *perception* str. 143).

⁷ DD str. 84, *imagination*.

⁸ DESCARTES, René. *Rozprava o metodě*. Z francouzského originálu přeložila Věra Szathmáryová-Vlčková. Vyd. 3., ve Svobodě vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992.

⁹ Čímž se Descartes vztahuje k *Rozpravě o metodě*; jak naznačují v poznámkách překladatelé díla (viz výše), a to zde především k části AT VI, 29–34, IV.

užívá pojem chápavosti pouze ve smyslu něco chápat¹⁰ (jako úkon rozumu). Nicméně na druhou stranu je to právě *Rozprava*, kde se poprvé objevuje Descartovo slavné rčení: „(Já) Myslím, tedy jsem“ – (*Ego*) *Cogito, ergo sum*.¹¹ Většinou se totiž toto vyjádření připisuje¹² až Descartovým *Meditacím*; avšak ve druhé meditaci je myšlenka vyjádřena odlišně: „Já jsem, já existuji, je nutně pravdivá [věta], kdykoli ji pronesu nebo pojmu myslí. – *Ego sum, ego existo, quoties a me profertur, vel mente concipitur, necessario esse verum*.“¹³ O tři odstavce dále uvádí velmi podobně: „Zde na něco přicházím: je to myšlení, jedině to se ode mne nedá odloučit. Já jsem, já existuji, to je jisté.“¹⁴ Tato rozdílná vyjádření jsou jistě zajímavá.¹⁵

Základní pojmy *mysl*, *myšlení*, *chápavost*, *chápání* a k nim náležející důležitý spojovací pojem *idea* či *ideje*¹⁶ se nám všechny představují již v úplném začátku před samotnými *Meditacemi* – ve zde zmíněné *Předmluvě*; ta však vychází, jak nás autor sám upozorňuje, z jeho prvního filosofického díla, tj. *Rozpravy*, na které ne úplně bezprostředně navazuje, jelikož před *Meditacemi* bylo zpracováno ještě dílo *Pravidla pro vedení rozumu*¹⁷ (dále jen *Pravidla*).

Jak se ukazuje z předešlého rozboru, bude třeba k hlavnímu zkoumanému dílu (k *Meditacím*) přibrat další díla a vztahovat se k pojmům z *Meditací* pomocí *Rozpravy* a *Pravidel*. V těchto předchozích dílech budeme tedy hledat další objasnění směru Descartových myšlenkových pochodů a nacházet argumenty k tezím a interpretacím této bakalářské práce.

Ve výše jmenovaných dílech nalezneme další důležité pojmy, které v *Meditacích* nefigurují, či jen okrajově; což jsou např. *intuice*, *dedukce*, *indukce* a *společný smysl*;¹⁸ a k tomu doplňkově např. *obrazivost*¹⁹, ale také *paměť*.^{20 21} K výčtu důležitých pojmů přibudou jak v *Meditacích*, tak i v dalších dílech následující pojmy, jako je především *představivost* a k

¹⁰ AT VI, 19, II; a především 31, IV, 34–35, IV.

¹¹ DD str. 34, *Cogito ergo sum*.

¹² Problematiku najdeme např. též v komentářích J. Fialy, tj. v poznámce 1. k pravidlu II. In: DESCARTES, René. *Regulae ad directionem ingenii: Pravidla pro vedení rozumu*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2000.

¹³ AT VII, 25, II.

¹⁴ AT VII, 27, II. „*Hic invenio: cogitatio est; haec sola a me di velli nequit. Ego sum, ego existo; certum est.*“

¹⁵ Další vyjádření *Já myslím, Já jsem* najdeme v *Principech* AT VIII 6–7, VII.

¹⁶ DD str. 77, *idea*.

¹⁷ DESCARTES, René. *Regulae ad directionem ingenii: Pravidla pro vedení rozumu*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2000.

¹⁸ DD str. 94, *intuition*; str. 45, *deduction*; str. 88, *induction*; str. 37, *common nation*.

¹⁹ Viz AT X, 396, VIII; 414 a dále, XII; 441 a dále, XIV.

²⁰ DD str. 119, *memory*.

²¹ Termín *paměť* je v *Meditacích* použit minimálně (celkem 6x).

tomu *jasné a rozlišené (jasně a rozlišeně)*^{22 23}, *přirozené světlo (přirozeným světlem)*²⁴; a v neposlední řadě „klasické“ pojmy jako jsou *idea* a *mody myšlení*²⁵.

Bude potřeba nahlédnout také do velmi důležitého díla, jímž jsou *Principy filosofie*²⁶ (dále jen *Principy*)²⁷. Jelikož je jeho vznik datován až po meditacích, můžeme v určitých jeho pasážích nalézat objasnění zkoumané problematiky, a to z důvodu mírně odlišného diskursu. Nelze však očekávat zásadní změny či velká vyjasnění, ale text může přispět k pokusu o zprůhlednění problému a k jeho lepšímu pochopení, protože Descartes zde svoji vlastní tezi uchopil trochu popisnějším způsobem (alespoň z hlediska potřeb tohoto zkoumání).²⁸ V neposlední řadě nahlédneme do souboru *Dopisy Alžbětě Falcké*²⁹ (dále jen *Dopisy*), kde lze nalézt dodatečnou podporu zde zastávané interpretace a teze.

1. Nástin

V první úvodní části jsem nastínil počátek zkoumání, kde se objevuje problematika tematizovaného pojmu *chápavosti*, který Descartes začne rozvíjet až ve druhé meditaci. V první meditaci ukazuje, proč lze pochybovat o hmotném světě, a že v důsledku toho je možné pochybovat i o nás samých, o naší existenci. Ukazuje, že jsou zde důvodné pochybnosti o „pravdivosti“ či až „pravosti“ našeho poznání³⁰ – a od toho vykračuje ke zkoumání, co lze považovat za pravdivé a reálné a co lze poznávat jako nepochybné, tudíž o čem je možné mít apodiktickou jistotu. Od tohoto bodu zpochybnění tak může Descartes začít zkoumat rozsah možného pravdivého poznání. Pravdivé poznání chápeme jako apodiktickou jistotu vypovídání;³¹ vypovídání nejen o světě, ale i o nás samých, o tom, čím v podstatě jsme. Řečeno s Descartem, poznávat znamená zkoumat naši přirozenost.

²² DD str. 32, *clarity and distinctness*.

²³ *Jasně a rozlišené* se většinou pojí s *vnímáním*, které souvisí jak s *vnímáním apriorním*, tak v dalších významech s *aposteriorním*.

²⁴ DD str. 134; *natural light see INTUITION* (str. 94).

²⁵ DD str. 128, *mode*.

²⁶ DESCARTES, René. *Principy filosofie: Principia philosophiae - výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké*. Vybrali, přeložili a poznámkami opatřili Tomáš Marvan a Petr Glombíček. Vyd. 1. (bilingva). Praha: Filosofia, 1998.

²⁷ A právě v *Principech* opět nacházíme vyjádření *Ego cogito, ergo sum* (AT VIII, 6–7, VII), kde Descartes říká: „*Odporuje si totiž, abychom pokládali to, co myslí, ve chvíli, kdy myslí, za neexistující. Tedy onen poznatek: já myslím, tedy jsem, je první a nejjistější ze všeho, co se komukoli naskýtá při správném filosofickém postupu.*“

²⁸ Druhá část *Principů* podává teoretické základy karteziánské fyziky.

²⁹ DESCARTES, René. *Dopisy Alžbětě Falcké*. Vyd. 1. Brno: Petrov, 1997.

³⁰ HILL, James. *Res Cogitans as Res Dubitans* [dále jen RCRD], str. 29–43. In: GLOMBICEK, Petr a HILL, James (eds.). *Essays on the concept of mind in early-modern philosophy*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 2010. – Zde se autor vztahuje k tématu pochybnosti založené na specifické „skeptické“ metodě vedoucí k *přirozenému světlou rozumu*, které nám ukáže první nepochybnou jistotu.

³¹ RCRD 29–31, 1. *Leading the Mind away from Sense*.

V čem tedy přirozenost spočívá? K tomu Descartes dospívá v první meditaci, kde se snaží ustanovit základní postoj, aby získal výchozí pozici a mohl nastolit první nepochybné jistoty. Cestou k nim je právě pochybnost. V první meditaci se Descartes pouští na cestu radikální pochybnosti a zvažuje možnost, že existuje zlotřilý démon, který by nás mohl klamat, nebo by takto mohl mysl klamat dokonce Bůh jako náš stvořitel – což však později Descartes ukáže a v rámci svého pojmového systému i prokáže, že Bůh nemůže být klamající. Nebo jsme to snad my sami, kdo klame či se snaží oklamat? Descartes poté dospívá k přesvědčení, že naše přirozenost spočívá v myšlení, jelikož jedině to se nedá zpochybnit: „*at' mne klame, kdo může, přece nikdy nezpůsobí, abych byl nic, budu-li myslet, že jsem něco*“.³² Když vše zváží, může učinit první nepochybnou výpověď: „*Ego sum, ego existo. – Já jsem, já existuji*.“ A na toto navazuje a rozšiřuje své první nezpochybnitelné tvrzení: „*[...] je nutně pravdivá [výpověď, kterou pronáší], kdykoli ji pronesu nebo pojmu myslí*“.³³

Dospěli jsme nyní spolu s Descartem k prvnímu nezpochybnitelnému tvrzení, první apodiktické jistotě, a to: Já myslím, tedy jsem.³⁴ Což však, jak jsme si ukázali v úvodu, je tvrzení z *Rozpravy a Principů*, ale dá se získat také z *Meditací*. Jelikož pojímání něčeho myslí je pro Descarta to samé jako myslet – je to funkce³⁵ „*mysli čili ducha čili chápavosti čili rozumu*“.³⁶ Descartes říká: Jsem věc myslící, jejíž podstatou je *mysl*, se kterou v tomto důležitém bodě synonymně spojuje či sjednocuje taktéž *chápavost*, *rozum* a *ducha*.³⁷ Jestli toto spojení máme chápat jako sjednocení, ztotožnění, či jen volnější spojení, a to na způsob entit podílejících se na konstituci věci myslící či jako funkce nebo pouze jako snad části vědomí sebe sama z různých pohledů, to je hlavní otázka, kterou se budu snažit objasnit. Cílem zkoumání je získat rozšiřující poznání Descartovy koncepce mysli a rozumu, jenž nám následně ukáže, kde lze nalézt apodiktickou jistotu a o čem lze vypovídat bez pochyby.

³² AT VII, 25, II.

³³ Tamtéž.

³⁴ HINTIKKA, Jaakko. *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?* [dále jen CES], str. 47–85. In: GLOMBÍČEK, Petr a KUNEŠ, Jan (eds.). *Cogito, ergo sum*. Přeložili Petr Glombíček (eseje 2, 3), Jan Kuneš (esej 1), Tomáš Marvan (esej 4). Praha: Filosofie, nakladatelství Filozofického ústavu AV ČR, 2006. – Tématem příspěvku je polemika o plauzibilitě a logické konzistenci myšlenkového kroku *Já myslím, tudíž jsem* (apod.).

³⁵ Pojem *funkce* se v této práci používá ve významu: fungování, činnost, chod; nebo též: obor působnosti, zaměřenost k nějakému účelu, poslání, platnost, význam. Avšak tento pojem lze chápat také jako určitý algoritmus – čili vyjádřeno matematicky: předpis konečného počtu kroků, kterými je možné řešit stejnorodé úkoly, např. výpočty, programy pro počítač; či logicky: obdobný postup pro řešení třídy úloh konečným počtem úkonů, z nichž každý je přesně definován.

³⁶ Tamtéž 27, II. „*Nepřipouštím teď nic než to, co je nutně pravdivé, a jsem tudíž precizně pouze věc myslící, to jest, řečeno výrazy, jejichž význam mi dosud nebyl znám, mysl čili duch čili chápavost čili rozum. Jsem věc pravdivá a opravdu existující - a jaká věc? Už jsem řekl: myslící*.“

³⁷ MILES, Murray Lewis. *Insight and inference: Descartes's founding principle and modern philosophy* [dále jen IAI]. Toronto: University of Toronto Press, 2012, str. 99. – In: *Chapter 9: Pure and Empirical Thought, 9.2 Consciousness, reflexion, mind, and reason*.

Můžeme tedy říci, že nyní již máme první apriorní³⁸ funkce, které jsou pro nás nezbytné, abychom mohli začít činit výpovědi o světě. Lze také jistě tvrdit, že výše uvedené termíny pojmenovávají transcendentální strukturu Já. Nic není, vše bylo zpochybněno; co jediné je/existuje, je myšlení, naše myšlení, Já. Jeho transcendentální strukturu tvoří chápavost čili rozum, s nímž jsou určitým způsobem nedílně spojeny mysl a duch.³⁹

2. Zkoumání Já

Podívejme se do dalších děl, abychom našli oporu pro to, jak předchozí tvrzení doložit a čím argumentovat. V *Rozpravě* Descartes říká: „[...] jsem si uvědomil, že i když jsem chtěl myslit, že vše je klamné, je nezbytně nutno, abych já, který tak myslím, existoval.“⁴⁰ Stejně by se tento argument dal přirovnat k tomu, jako by někdo chtěl mít pojem jízdy na kole a přitom by žádné kolo neexistovalo. Podobně hovoří i Immanuel Kant⁴¹:

„Věta [...] ‚Trojúhelník má tři úhly‘, je naprosto nutná, [...] uvedená věta neříká, že tři úhly jsou naprosto nutné, nýbrž že za předpokladu, že existuje trojúhelník (je dán), jsou (v něm) nutné tři úhly. [...] Jestliže v nějakém identickém soudu zruším predikát a ponechám subjekt, vznikne protimluv, a proto říkám: onen predikát přísluší tomuto subjektu nutně. Zruším-li však subjekt zároveň s predikátem, nevznikne žádný protimluv, neboť již neexistuje nic, čemu by bylo možno protirečit. Klást trojúhelník, a přesto zrušit jeho tři úhly, si protirečí; ale zrušit trojúhelník včetně jeho tří úhlů není žádným protimluvem.“⁴²

Descartes zde jednoduše netvrdí, že kdybychom nemysleli, tak by žádné věci neexistovaly, čili nic ani svět by neexistoval, a v důsledku toho ani já/Já. Tvrdí se pouze, že jestliže vůbec můžeme pokládat vše za nejisté, pak tím jen tvrdíme, že nemáme apodiktickou jistotu, jak věci doopravdy jsou. „Protože pak nás naše smysly někdy klamou, jal jsem se předpokládat, že není věci, jež by byla taková, za jakou nám ji podávají [...]“⁴³ Toto je základ pochybnosti. Ale jak zjistit, co je jisté? Jak se k jistotě dojde? Descartes našel cestu, a proto zvolil metodu

³⁸ AT VI, 38, V, viz Potočkův komentář č. 66 českého vydání *Rozpravy o metodě*. Vyd. 3., ve Svobodě vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992. – Vzhledem k Patočkově autoritě a jeho tematizaci pojmu *a priori* u Descarta si dovoluji použít tento pojem a zařadit ho do rámce Descartova systému mysli, ačkoli sám Descartes tento termín explicitně neužívá. Oprávnění takového návrhu by se mělo ukázat v průběhu této práce.

³⁹ AT III, 663, CCCII, 21. *May 1643, Descartes a Elizabeth*.

⁴⁰ AT VI, 30, IV.

⁴¹ Immanuel Kant; narozen 22. dubna 1724 v Královci, kde také 12. února 1804 zemřel; německý filosof, jeden z nejvýznamnějších evropských myslitelů a poslední z představitelů osvícenství; do oblasti jeho zájmu spadala teorie poznání, metafyzika, etika, kosmogonie; jeho *almou mater* byla Albertus-Universität Königsberg.

⁴² KANT, Immanuel. *Kritika čistého rozumu*. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2001, [dále jen KČR], str. B 621–622.

⁴³ AT VI, 29, IV.

pochybnosti či určité skepse. Nicméně pojmu skepse se chtěl vyhnout, aby nebyla jeho metoda dávana do souvislosti s „pouhou“ skepsí pyrrhonského typu. Jde o něco víc: Vyhnout se skepsi a najít „pevnou půdu pod nohama“. Descartovou metodou je nejdříve vše, co považujeme za existující, jako věci ve světě, odvrženo jako možná neexistující. Nicméně si musíme uvědomit, že jestliže si toto uvědomujeme, děláme určitý úkon – myslíme. A myšlení je něco existujícího. Kdyby nebylo/neexistovalo, nemohli bychom ani tuto pochybnost vyjádřit, tj. nemohli bychom ani myslet samotnou pochybnost. „*Kdybych přestal myslet, i kdyby všechno ostatní, co jsem si kdy představoval, bylo skutečné, nemohl bych věřit ve svou existenci.*“⁴⁴ Ale my tento úkon činíme a jsme si toho vědomi.⁴⁵ Jsme si vědomi sami sebe. Ale co jsme „my“? Nezbyvá patrně nic jiného, než že toto myšlení jsme my, tudíž jsem to Já, kdo myslí – neboli myšlení je to, co si uvědomujeme, že je, a považuje se za něco, za Já. Jsem to já, kdo myslí, nebo mysl je to, čemu říkám Já^{46 47} – je to substance myslící, které přísluší pojem *mysl*.⁴⁸ Ještě jinak řečeno, je tu *mysl*, která provádí úkony myšlení a toho si je vědoma. Je si vědoma, že jsou i další věci v *mysli* (či že myslí na další věci), které považuje za vnější svého Já. V tom případě je ale něčím odlišným od věcí ostatních, ať jsou či ne, a tímto vědomím je Já – jako věc myslící.⁴⁹ Tudíž lze na základě uvedené dedukce konstatovat: *myslím, tedy jsem*.⁵⁰ Existují pochybnosti v otázce logické formy vyvození *Já myslím, tudíž jsem* nebo *Já jsem, já existuji, je nepochybně jisté, jestliže to pojmu myslí*.⁵¹ Ale k tomuto tématu se ještě vrátím v závěru práce, kde se budu vztahovat k sekundární literatuře.

⁴⁴ AT VI, 30, IV.

⁴⁵ GLOMBÍČEK, Petr. *Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta* [dále jen VVM], str. 36–53; HILL, James. *Co znamená v druhé meditaci "myslet" ("cogitare")?* [dále jen CZM], str. 55–69. In: POLÁK, Michal a FIALA, Jiří (eds.). *René Descartes: "scientia & conscientia"*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. – V uvedených příspěvcích je tematizováno především vědomí ve vztahu k myšlení a vedena argumentace, proč nelze ztotožňovat vědomí s myšlením, což je názor, který zastává ortodoxní interpretace.

⁴⁶ AT VIII, 6–7, IX. „*Jménem myšlení chápu vše, co se v nás vědomých děje tak, že jsme si toho vědomi.*“

⁴⁷ AT VII, 160. „*Pod jméno myšlenka zahrnuji vše to, co v nás je tak, že jsme si toho bezprostředně vědomi. Tak jsou myšlenkami všechny úkony vůle, chápavosti, představivosti i smyslů.*“

⁴⁸ Tamtéž. „*[...] jsem poznal, že jsem substance, jejíž všechna podstata čili přirozenost je toliko myšlení.*“

⁴⁹ Tamtéž. „*[...] toto Já, to jest duše, kterou jsem tím, čím jsem.*“

⁵⁰ Tamtéž 30–31. „*Pak jsem uvažoval všeobecně o tom, čeho je zapotřebí, aby byl soud pravdivý a jistý; neboť ježto jsem právě nalezl takový, o němž jsem věděl, že je pravdivý a jistý, myslil jsem, že musím také vědět, v čem záleží tato jistota. A zpozorovav, že ve větě: myslím, tedy jsem, není nic, co by mne ubezpečovalo, že dím pravdu, ledaže poznávám velmi jasně, že k tomu, abych myslil, je nutno být [...]*“.

⁵¹ CES, str. 50, kap. III.

3. Zkoumání chápavosti

V předchozím paragrafu jsme došli ve zkoumání k *Rozpravě*, kde se nachází zásadní přechod k *chápavosti*, který je založen na výchozím bodu, tj. *myslím, tedy jsem*, na který Descartes navazuje a tvrdí, že v tomto vyjádření

*„není nic, co by mne ubezpečovalo, že dím pravdu, ledaže poznávám velmi jasně, že k tomu, abych myslil, je nutno být: usoudil jsem, že mohu vzít za obecné pravidlo, že věci, jež chápeme naprosto jasně a naprosto zřetelně, jsou všechny skutečné; že je však jenom jistá nesnáze v tom, správně rozeznat, které jsou ty, jež chápeme zřetelně.“*⁵²

Jedna věc je ještě ujištění, že musím být, abych mohl myslet, a to nutně. Myšlení může samozřejmě existovat, ale není to mé myšlení, pokud si toho nejsem vědom. A jestliže jsem něco nemyslíciho, nemohu hovořit o nějakém Já. Já je něco, co si toto vše uvědomuje; a k uvědomování si je potřebný úkon myšlení, který spočívá v pochopení tohoto kroku – kterým je právě *chápavost* (*intellectus*). Myslet tudíž znamená chápat čili uvědomovat si, že něco chápu. Pochopit zde na tomto místě u Descarta znamená spojit si logicky (dle algoritmu⁵³ vrozených struktur) všechna náležitá data.

Navíc si to uvědomuji neboli chápu *jasně a zřetelně* (což je další zásadní pojem v Descartově systému mysli a Já). Všimněme si zde, že pojem *jasně a zřetelně* se pojí v základu s *myslí*, s *duší* jako naše Já a s *chápavostí* – což jsou základní prvky myšlení, které jej konstituují.

Vraťme se však zpět k *Meditacím*. Budu opět citovat, což podtrhne předchozí tvrzení a dostaneme se tím k zásadnímu výměru mysli:

„[...] myšlení, jedině to se ode mne nedá odloučit. Já jsem, já existuji, to je jisté. Ale jak dlouho? Inu, pokud myslím; neboť je snad možné, že jakmile bych naprosto přestal myslet, zmizel bych. Nepřipouštím teď nic než to, co je nutně pravdivé, a jsem tudíž

⁵² AT VI, 31, IV.

⁵³ Descartes zastává pozici, že chápavost (ve smyslu chápání) je omezená. Tudíž nechápe absolutně, ale omezeně, tj. chápe do určité úrovně. Má k dispozici určitý počet kroků či logických soudů, které může provádět. (Jak později Kant ukazuje, že rozvažování {které bych mimochodem chtěl v porovnání obou systémů mysli a rozumu Descarta a Kanta do určité míry ztotožňovat} má dvanáct kategorií, což znamená určitý počet logických kroků čili variant souzení.)

V uvedeném smyslu se pak toto shoduje se slovníkovou definicí pojmu algoritmus:

Matematicky – předpis konečného počtu kroků, kterými je možno řešit stejnorodé úkoly, např. výpočty, programy pro počítač.

Logicky – obdobný postup pro řešení třídy úloh konečným počtem úkonů, z nichž každý je přesně definován. (KRAUS, Jiří a Věra PETRÁČKOVÁ. *Velký slovník cizích slov*. [dále jen SCS], CD-ROM: Verze 2. Voznice: Leda 2005)

*precizně pouze věc myslící, to jest, řečeno výrazy, jejichž význam mi dosud nebyl znám, mysl čili duch čili chápavost čili rozum.*⁵⁴

Vidíme zde, a to i na základě předešlého rozboru, že věc (neboli substance, jak bylo vyjádřeno dříve) myslící je nejen *mysl*, jejímž výkonem je *myšlení*; ale i *duch*, kterého můžeme považovat tudíž za původce našeho Já,⁵⁵ tudíž našeho *vědomí* či spíše *sebevědomí*, opět jak jsme vyvodili v předešlém; tak i *chápavost*, což se nám jeví jako *logický výkon*, který zastupuje pojem *jasně a zřetelně* neboli naše *uvažování* či „*rozvažování*“⁵⁶; k tomu přináleží rozum, což se vyjasní později, v jakém významu si ho máme vyložit a jak spojit do celku, abych tak řekl: jasně a zřetelně či rozlišeně.⁵⁷

Budeme-li se momentálně soustředit výhradně na *chápavost*, dostaneme se na konec druhé meditace⁵⁸, kde je *chápavost* spojena s vnímáním.⁵⁹ Z uvedeného je možné vyčíst, že vnímat znamená dotýkat se či „vidět“ výhradně myslí, tedy že to, co vnímám, určitým způsobem chápu, a to nejsnadněji a především zřetelně. Co vnímám takto jasně bez pochyb, je právě moje *mysl*.⁶⁰ Tudíž vnímám prvotně svou *mysl*, a to jednoduše a nedělitelně. Jestliže vnímám něco mimo svou *mysl*, nevnímám to jinak než svou *chápavostí*.⁶¹ Vnímat něco, co pojmám do mysli, kde mohu provádět myšlenkové operace, je úkon *chápavosti*. Dá se to vyjádřit tak, že *chápavost* je přirozenost (*natura*) mysli – přesně se však Descartes vyjadřuje takto: „*mysl snadno rozliší, co patří k ní, to jest k chápavé přirozenosti*“⁶²; dle tohoto vyjádření Descartes explicitně ztotožňuje *mysl* s *chápavou přirozeností*. Neboli *mysl* má určitou *přirozenost* a tou přirozeností je chápat (je to chápavá přirozenost). Jak to přesně vyložit? Domnívám se, že

⁵⁴ AT VII, 27, II.

⁵⁵ AT VI, 30, IV. „*Takže toto Já, to jest duše*“.

⁵⁶ Tento důležitý pojem něco navozuje a má určité konotace, avšak nechme ho prozatím stranou; vrátím se k němu v závěru.

⁵⁷ Zde použitý latinský pojem *clare & distincte* se v překladech užívá dvojím způsobem. V *Meditacích* a v *Principech* je pro překlad použito „jasně a rozlišeně“, kdežto v *Pravidlech* se používá „jasně a zřetelně“. Proto i v této práci se mohou objevovat oba termíny, ale vždy se jedná o ten samý pojem se svým jedinečným významem.

⁵⁸ AT VII, 34, II.

⁵⁹ Tamtéž 31. „*Co je tento vosk, si nepředstavuji, ale vnímám to pouze myslí*“.

⁶⁰ Tamtéž 34.

⁶¹ Snažím se prozatím vyhnout pojmům představivost, smyslové vnímání, souzení, jasně a rozlišeně – to vše souvisí s tělesností, což se vykládá v části AT VII, 27–35, II. Navíc je zde zásadní pasáž důležitá pro objasnění rozumu (tamtéž 28) „*Věc myslící. Co to je? Inu, věc pochybující, chápající, tvrdící, popírající, chtějící, nechťející, něco si představující a smyslově vnímající*.“ Uvedená problematika je natolik rozsáhlá a zásadní, že je třeba se jí věnovat zvlášť, a to ale jen v závěru, jelikož k jejímu objasnění by byla nutná širší argumentace, což není hlavním předmětem této práce.

⁶² AT VII, 12. *Shrnutí šesti následujících meditací*.

mysl má určitou apriorní formu, která jí umožňuje chápat prostřednictvím určitých funkcí chápavosti, jejichž rozsah je omezen (máme omezenou chápavost).⁶³

Abychom mohli pokročit dále na další stupeň zkoumání s náležitou argumentací, obraťme na chvíli pozornost k *Pravidlům*, kde Descartes říká:

„[...] *nic nemůže být poznáno dříve než chápavost [intellectus]*⁶⁴, protože na ní závisí poznání všeho ostatního, a nikoli naopak; když pak [zkoumající] přehlédne všechno, co bezprostředně následuje po poznání čisté chápavosti, uvede v tom výčtu také jiné nástroje poznání, které máme kromě chápavosti.“⁶⁵

Z citátu je zřejmé, že *chápavost* je to první, co poznávám. Jestliže něco chápu, tak si to nejen uvědomuji, ale také nejdříve reflektuji na svoji *chápavost* – princip a funkci svého rozumu, kterou, nebo lépe řečeno, skrze kterou poznávám. Mohu proto poznávat své apriorní rozumové funkce v reflexi úkonu *chápavosti*. Těmito funkcemi a úkony na nich závislými je podmíněno naše poznání. Poznáváme skrze tyto funkce. Jsme to my, kdo tvoří obraz světa, i když nevíme jaký je vlastně svět sám o sobě.⁶⁶ Svět se nám určitým způsobem jeví – my ho poznáváme skrze *chápavost*. Je to náš pohled na svět, jak ho vnímáme a chápeme skrze *rozum* a jeho funkce. Na *chápavosti* závisí poznání všeho ostatního, toho, co nám zprostředkují další nástroje poznání. Poznáváme tedy také skrze další nástroje,⁶⁷ kterými jsou *smyslové vnímání (sensus)*, *obrazivost (phantasia)*⁶⁸ a k tomu ještě další funkce, které podle Descarta spadají do rozumu, jako jsou např. *společný smysl, představivost, paměť, jasné a rozlišené poznání, nahlížení jasné a zřetelné* atd., a se kterými bude nutné se postupně seznámit.⁶⁹

Nicméně co je zde zatím zásadní, je tento tzv. *karteziánský obrat*⁷⁰ – obrat či odvrát od aristotelského vědění závislého na smyslově vnímatelném⁷¹ k poznání závislém na

⁶³ Tamtéž 55, IV; 84, VI.

⁶⁴ Je třeba upozornit na drobnou nekonzistenci v překladech. *Intellectus* se vžilo překládat pojmem *chápavost*. Avšak v překladu *Principů filosofie* Vojtěcha Balíka je použit ekvivalentní termín *intelekt*. Tudíž *chápavost* a *intelekt* jsou překladem stejného latinského pojmu *intellectus*, jak ho používá Descartes. Zde jsem v citaci proto pro naše účely nahradil pojem *intelekt* pojmem *chápavost*.

⁶⁵ AT X, 395, 25, VIII. „[...] *nic nemůže být poznáno dříve než intelekt, protože na něm závisí poznání všeho ostatního, a nikoli naopak; když pak přehlédne všechno, co bezprostředně následuje po poznání čistého intelektu, uvede v tom výčtu také jiné nástroje poznání, které máme kromě intelektu.*“

⁶⁶ AT VII, 80, VI. – Citovaná pasáž zde v poznámce je velmi zásadní a je potřeba se k jejímu rozboru teprve postupně propracovat, avšak pro dokreslení argumentace by zde měla být uvedena: „*A tělesné věci tudíž existují. Snad ale všechny neexistují tak, jak je uchopují smysly, neboť ono uchopování smysly je v leccém dosti temné a smíšené, ale přinejmenším je na nich všechno, co chápu jasně a rozlišeně, to jest všeobecně vzato je na nich všechno, co se uchopuje na předmětu čisté matematiky.*“

⁶⁷ AT X, 395|396, VIII. „*Ty jsou pouze dva, a to obrazivost a smyslové vnímání.*“

⁶⁸ *Pravidla*, poznámka 14/VIII komentátora k překladu Jiřího Fialy, který se k problematice vyjadřuje.

⁶⁹ AT X začínající Regulí/Pravidlem VIII–XII, to jen pro ilustraci, kde se s nimi začíná pracovat v rámci *Pravidel*.

⁷⁰ *Pravidla*, poznámka 13/VIII, kde se nachází vyjádření komentátora o karteziánském obratu.

chápavosti. Podle mého názoru by tento obrat mohl být chápán jako malý krok k obratu kantovsko/kopernikánskému.^{72 73} Ale to bude blíže tematizováno až v samotném závěru. Na tomto místě je třeba nadále procházet cestu s Descartem k poznání a pochopení *chápavosti*. Je zřejmé, že Descartes v zatím uvedeném říká zcela jasně, že jediné, co jistě existuje, je *mysl*. A na té záleží poznání všeho ostatního, ať už to existuje mimo *mysl*, či nikoliv. Právě *chápavost* je tím konstitutivním prvkem, na jehož základě poznáváme svět, jak se nám jeví. Poznání světa záleží na naší *chápavosti*, naší rozumové přirozenosti. Skrze *chápavost* je nám svět mimo *mysl* dán – a nejen to, samotný *rozum* vnímáme skrze *chápavost*, jelikož na základě její funkce chápeme, že jestliže myslím, tak dozajista jsem, ať už pochybujeme jakkoliv a na jakémkoliv základě. To je první a jistý soud⁷⁴, který můžeme vynést. Nebude-li *chápavosti*, nebude vědomí Já a nebude ani žádné souzení o světě.

4. Vykročení od *chápavosti*

K dalšímu postupu bude nyní potřeba přistoupit ke *smyslovému vnímání* a *obrazivosti*, o kterých jsem se zmínil výše a o kterých Descartes v *Principecích* říká, že jsou vedle *chápavosti* dalšími dvěma nástroji poznání. A vyjadřuje se tak, že jsou to pouze tyto dva další, tj. jak už bylo uvedeno: *smyslové vnímání* a *obrazivost* (*sensus et phantasia*). Tudíž toto jsou spolu s *chápavostí* jediné nástroje poznání. Avšak v *Meditacích* se s pojmem *obrazivost* nesetkáme a přitom v *Pravidlech*, především v pravidle XII.⁷⁵, je *obrazivost* jedním z konstitutivních pojmů pro lidskou *mysl*, a to na způsob nástroje poznání, jenž je skutečnou součástí tělesnosti.⁷⁶ Descartes *obrazivost* přirovnává k vosku, do kterého jsou vtiskovány tvary a ideje prostřednictvím *společného smyslu*,⁷⁷ který je prostředníkem *smyslového vnímání*.⁷⁸ Tudíž primární je *smyslové vnímání*, které pomocí *společného smyslu* (který je prohlášen taktéž za

⁷¹ HILL, James. *Descartes and the doubting mind*. London: Continuum, 2011 [dále jen DDM]. – *Chapter V: Res cogitans*, 4. *The Outward and Inward Turns*. (str. 72–75). „While intellectual activity is possible without sense experience, the converse does not hold. Sense experience, for Descartes, requires those ideas of the intellect which are perceived in their pure form when the mind is turned inwards. This is because the self, when it turns towards corporeal things, perceives the images of sense within the framework of the intellectual ideas that are part of its nature. It is for this reason that we perceive enduring objects, in a geometrical space, governed by causality, and with a relation to ourselves. So while for Aristotle sense is the sine qua non of intellectual activity, for Descartes intellectual activity is the sine qua non of sense.“ (str. 76, 3. odst.)

⁷² KČR B XXII, 12. pozn. v 1. vyd. Praha: Oikymenh, 2001. – Na tomto místě se nachází poznámka a významu kopernikánského obratu a co takový obrat znamená a obnáší.

⁷³ IAI 101, *Chapter 9: Pure and Empirical Thought*, 9.3 *Transcendental realism*.

⁷⁴ VVM. – K tématu souzení srv. především část *Myšlení je souzení*, str. 45–47.

⁷⁵ AT X, 410, 20 – 430, 5, XII. – Pravidlo dvanácté je jedním z nejzajímavější a nejbohatších zdrojů k výkladu mysli dle Descarta.

⁷⁶ Tamtéž 414, 20.

⁷⁷ Tamtéž 414, 3.

⁷⁸ Tamtéž 412, 5 – 414, 15.

určitou část tělesnosti⁷⁹), přenese informace získané vnějšími smysly k *obrazivosti*, do které jsou informace vtištěny jako pečetidlem do vosku ve formách tvaru a idejí (které přicházejí od vnějších tvarů čisté a netělesné).⁸⁰

Předchozí pasáž je ale spíše parafrází Descartových myšlenek než výkladem. Problematika je tak komplexní, že by vydala na nejednu další práci, a tudíž se jí nelze věnovat do hloubky, jak by si to zasloužila. K dalšímu posunu ve výkladu *chápavosti* je spíše potřeba odkrývat další vrstvy Descartova systému mysli a zahrnout další důležité pojmy. Například ve XII. pravidle tematizuje Descartes *paměť*⁸¹, která je de facto *obrazivostí*, jestliže informace (tvary, tudíž to, co bylo vtištěno *společným smyslem* a co je zprostředkované ze *smyslového vnímání*) podržuje po delší dobu ve vědomí; takové tvary se pak stávají či přecházejí z *obrazivosti* do *paměti*. K tomu je ale třeba přibrat ještě *představivost*.⁸² Co je to tedy *představivost*? V *Principech* je pojem *představivosti* používán dosti samozřejmě a přesnějšího výkladu se nám nedostane. Descartes k tomu říká:

„Sami u sebe pozorujeme, že pouze *chápavost* je schopna vědění, avšak tři jiné schopnosti ji mohou podporovat, nebo jí naopak překážet: jsou to *představivost*, *smyslové vnímání* a *paměť*.“⁸³

Shrneme-li to, co jsme se prozatím dozvěděli, tak *chápavost* spolu se *smyslovým vnímáním* a *obrazivostí* jsou jediné nástroje poznání. K *chápavosti*, která jediná zajišťuje vědění (jak se explicitně v předchozí citaci vyjádřil Descartes, tedy že *pouze chápavost je schopna vědění*), náleží tři „nápomocné“ schopnosti (a jak se ukázalo v předešlém, lze je nazývat funkcemi rozumu), a to jsou *představivost*, *paměť* a opět záhadně i *smyslové vnímání*, které je jednak nástrojem poznání vedle *chápavosti* a *obrazivosti*, tak na druhou stranu je *smyslové vnímání* schopností, která může i poznání překážet. Jak tomu ale rozumět?

⁷⁹ Tamtéž 414, 3.

⁸⁰ Tamtéž 414, 16.

⁸¹ Tamtéž 414, 24.

⁸² HILL, James. *Co znamená v druhé meditaci „myslet“ („cogitare“)?* [dále jen CZM], str. 54–69. In: POLÁK, Michal a FIALA, Jiří (eds.). *René Descartes: „scientia & conscientia“*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005, str. 60, 3. odst.

⁸³ AT X, 398, 26, VIII.

5. Vědění vs. poznání

Jako počáteční krok k dalšímu výkladu bude vhodné rozlišit vědění a poznání. Odpověď na povahu jejich rozdílnosti zkusíme hledat v pravidle II. až IV., kde se ukazuje, že například poznání se pojí s *dedukcí* a vědění s *intuicí*:

„Avšak jestliže metoda správně ukazuje, jakým způsobem je třeba užívat myšlenkové intuice, abychom neupadli do chyby, jež je opakem pravdy, a jakým způsobem nalézat dedukce, abychom dospěli k poznání všech věcí, pak se mi zdá, že už nic neschází do její úplnosti, protože žádného vědění se nelze dobrat jinak než pomocí myšlenkové intuice nebo dedukce.“⁸⁴

Je tedy potřeba nejprve objasnit, co se skrývá za pojmem *intuice* a *dedukce*.⁸⁵ K poznání vnějšího světa docházíme zkušeností a především *dedukcí*. Na jednu stranu bývá ale zkušenost často klamná.⁸⁶ *Dedukce* provedená rozumem, což je vyvozování jednoho tvrzení z druhého, je v podstatě logickým souzením a jako úkon rozumu nenese sám o sobě chybu, pokud dedukční postup používáme správně⁸⁷ za pomoci *chápavosti*. Na druhou stranu nelze *chápavostí* činit špatnou *dedukci*, která je (jak se nám to jeví) logickou funkcí *chápavosti*, tudíž je prováděna vždy ve správném algoritmu, a jestliže se odchýlím, pak nepoužívám *chápavost*, takže neprovádím specifický úkon *chápavosti*. Chyby a omyly nelze tedy shledávat na straně *chápavosti* a při používání logické funkce čili v *dedukci*. Chyby vznikají nedostatečným použitím *chápavosti*, kdy zkušenost a z ní plynoucí předpoklady jsou pochopeny špatně a z nedostatečných východisek pak následují chybné *dedukce*.⁸⁸ „Materiálem“ ke zpracování pro *dedukci* se stávají smyslová data, která se napojují na zkušenost, proto je *dedukce* více závislá na smyslovosti, potažmo k tomu na *představivosti* či na *paměti*, do které byla smyslová data vtištěna prostřednictvím *společného smyslu*, který

⁸⁴ Tamtéž 372, 11, IV.

⁸⁵ Tamtéž 366, 10 – 373, 2, III–IV. – V této pasáži se nachází základní rozbor pojmů *intuice* a *dedukce*.

⁸⁶ HILL, James. *Cogitare u Descarta: Odpověď Tomáši Marvanovi*. [dále jen OTM], str. 84–99. In: POLÁK, Michal a FIALA, Jiří (eds.) *René Descartes: „scientia & conscientia“*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. – „Neodmyslitelná lokalizovanost citění u Descarta nám umožňuje porozumět další kontroverzní tezi, již zastává: a sice že všechny naše počítky bez výjimky jsou přístupné klamu. V případě člověka s amputovanou končetinou, který v ní cítí bolest, soudí mysl chybně, že počítej je v místě, kde prostě být nemůže. Subjekt podléhá klamu, protože navyký soud, učiněný automaticky, byl založen na proximálním nervovém stimulu v mozku – který zůstává stejný jako dřív – a ne na stimulu distálním, v končetině, která zde už není.“ (str. 91)

⁸⁷ NOVÁK, Aleš. *Zázračná věda. Filosofie René Descartesa 1618–1620*. [dále jen ZV]. Praha: Toga spol. s r.o., edice Vita Intellectiva, 2012. – K dedukci má zajímavý vztah také rozbor např. na str. 285–289; 288.

⁸⁸ ZV 364, 22 – 365, 13, II.

smyslová data zpracovává sjednocením do určitých forem⁸⁹ či by se dalo říci do formálních idejí.^{90 91}

Jestliže jsme přiřadili *dedukci* na stranu smyslovosti, tak *intuici* je třeba zařadit, podle Descartova vyjádření⁹², na stranu *mysli* a *čisté chápavosti*, která vyvstává ze *světla rozumu*⁹³. Co to značí? Podle mého názoru dojdeme po analýze k tomuto závěru: Strana *mysli* patří jednoznačně k *rozumu*, tj. k substanti netělesné. Víme jistě, že jsme věc myslící. V tom je naše apodiktická jistota a tím jediným (alespoň v této fázi) si můžeme být jisti. To, co můžeme *jasně a zřetelně* poznávat, jsou funkce naší mysli, tudíž poznáváme *jasně a zřetelně* beze všech pochyb své apriorní formy a z nich plynoucí apriorní soudy.^{94 95} Jak se to dá blíže vysvětlit?

Ve zkoumání jsme zatím zjistili pouze to, že každý z nás vnímá, že jsme věc myslící. Nic dalšího nemusí existovat⁹⁶ – alespoň nemáme žádnou nepochybnou jistotu, že něco existuje vně mysli. Jestliže myslím, provádím již jednak nějaké logické operace, a dokonce soudy⁹⁷; myslím také jiné věci, o kterých mám pocit, že se nacházejí mimo mysl, ale nemohu tvrdit s jistotou, že to nejsou pouze ideje v mé mysli, tj. určité představy věcí⁹⁸, které však mohou existovat pouze jako ideje v mysli. Protože „*smyslově vnímat [...] takto precizně vzato, není nic jiného než myslet*“.⁹⁹

Další výklad pojmu *intuice* bude založen na následující citaci:

⁸⁹ ZV 415, 17, XII. – Zde hovoří o *figuras vel ideas*, přičemž pojem *figura* lze chápat na základě aristotelské tradice jako formy anebo jako prostorové variace, ke kterým Descartes v *Meditacích* připojuje většinou i pohyb, což se týká formy času.

⁹⁰ ZV 411, 18 – 415, 13, XII. – Uvedeno jako podklad pro tvrzení v tomto odstavci.

⁹¹ Chtěl bych zde předběžně upozornit, že tato část rozumu směřuje k tomu, co Kant později pojme jako *názor*. Ale k tomuto tématu se dostanu až v závěru práce.

⁹² Tamtéž 368, 13 – 370, 25, III.

⁹³ ZV. – Světlem rozumu se zabývá především na str. 250–251, k čemuž se vztahuje pojem *přirozené světlo*, které se tematizuje na str. 281. Nicméně podnětná pro tuto práci je celá část *Pars altera. Regulae ad directionem ingenii*. (str. 229–416).

⁹⁴ ZV 368, 21. „*Tak každý člověk může svým duchem bezprostředně nahlížet, že existuje, že myslí, že trojúhelník je ohraničen pouze třemi úsečkami, koule jediným povrchem, a další podobné věci, kterých je daleko více, než si většina lidí uvědomuje, protože s pohrdáním odmítají uvažovat o takových všednostech.*“

⁹⁵ VVM 47, 2. odst. „*Chceme-li tedy dát dobrý smysl Descartovým definicím myšlení, je namístě chápat myšlení v souladu s jeho průběžnými výklady myšlení ze Čtvrté meditace, z Principů – a také samozřejmě ze slavného výkladu na konci Druhé meditace, kde se probírá známý příklad s voskem. I zde je „prohlížení mysli“ ztotožněno se „souzením“ a postaveno do protikladu k afekci tělesných orgánů, stejně jako v pozdější obecné definici myšlení z odpovědi na námitky.*“ Vidíme zde připomínku čistého souzení, které je založeno na *čisté chápavosti* (viz VVM 46, 1. odst.). Čisté znamená tudíž: bez smyslové afekce spojené s tělem.

⁹⁶ AT VII, 27, II. „*[...] předpokládal jsem totiž, že nic z toho není. Stále platí, že něco jsem.*“ [z toho: tj. smyslové, rozlehlé v pohybu]

⁹⁷ Tamtéž 27/28. „*Nevím, o této věci teď nepojednávám, soud mohu vynést jen o tom, co je mi známo. Je mi známo, že existuji, a ptám se, | kdo jsem ten já, kterého znám.*“

⁹⁸ Tamtéž 28. „*[...] protože představovat si není nic jiného než nazírat tvar či představu tělesné věci.*“

⁹⁹ Tamtéž 29.

„Intuicí rozumím nikoli proměnlivou spolehlivost smyslu či klamný soud špatně sestavující představivosti, nýbrž chápání čisté a pozorné mysli, které je natolik snadné a rozlišené, že naprosto nezbývá žádná pochybnost o tom, co chápeme, anebo, což je totéž, nepochybné chápání čisté a pozorné mysli, které se rodí jedině ze světla rozumu a je jistější než sama dedukce, protože je jednodušší, i když – jak už jsme poznamenali výše – ani onu dedukci nemůže člověk provést špatně.“¹⁰⁰

Jednak se nám zde objevuje další důležitý termín Descartova systému, kterým je *světlo rozumu* neboli *přirozené světlo* (*lumen naturale*),¹⁰¹ pojem zastupující logické operace *mysli* a apriorní formy *rozumu*. To je naše přirozenost, ve které tkví chápání čisté a pozorné *mysli*, což značí *mysli* obracející se pouze sama k sobě, bez dalších aposteriorních příměsí.

Na uvedených základech pracuje také *intuice*, a i když má určitý vztah k *dedukci*, která taktéž vychází z myšlení, tak *intuice* je jednodušší. V čem to spočívá? Můžeme dovodit, že je jednodušší v logických operacích *chápavosti*, které nebudou nekonečné (jelikož chápavost není neomezená) – na rozdíl od toho, jak je tomu v soudech rozumu ve spolupráci s vůlí (která je nekonečná), což nám dává nekonečné možnosti a kombinace souzení, které však zacházejí za *chápavost*. Intuice náleží na stranu *chápavosti*. (A zde se nám také projevuje další osvětlení tematizovaného pojmu *chápavosti*, který stále sledujeme.) *Intuice* je něco primárnějšího a zřejmějšího, je to základní a jednoduchá operace pracující na apriorních strukturách *mysli*. Kdežto *dedukce* pracuje s pamětí a soudy již učiněnými, ve kterých se už nevyskytuje zřejmost a jednoduchost. S těmi je pak nakládáno a jsou srovnávány jeden s druhým určitým souzením, porovnáváním či, dá se říci, syntetizováním, avšak do určité míry aposteriorním, protože jsou vzaty z paměti, která zastupuje zkušenost. Jak již bylo řečeno, dedukce se mýlit nemůže, ale mýlit se může vůle, čili volba soudů, ze kterých se dedukuje. Volba je u Descarta evidentní, jasně tematizovaná a zkoumaná v *Meditacích*, kde Descartes dochází k závěru, že omyl našeho myšlení pochází především z vůle, která zachází

¹⁰⁰ AT X, 368, 13, III.

¹⁰¹ AT VIII, 7–8, XI. „Aby se však vědělo, že naše *mysl* je poznávána nejen dříve a jistěji, ale dokonce zřejměji než *tělo*, je třeba dále poznamenat, že něčemu nejsoucím nemohou přináležet žádné stavy nebo kvality, což je zcela známo přirozeným světlem [rozumu].⁸⁶ – K tomu se ve vydání *Principy filosofie*, Praha: Filosofie, 1998, váže poznámka č. 8, která doplňuje vysvětlení pojmu *jasné světlo* [rozumu], a to takto: „*Lumen naturale*, případně *lumen naturae* (světlo přirozenosti) nebo *lumen rationis* (světlo rozumu) je člověku přirozeně vlastní schopnost poznávat rozumem. Doplnuje ji nadpřirozené světlo Boží milosti. Srv.: ‚[Chápavost] však má dáno světlo, kterým přitakává bez nebezpečí omylu nebo unáhlenosti nejobecnějším principům a při usuzování jím vyvozuje jedno z druhého někdy zřejmě a jistě, někdy pravděpodobně; někdy (jím) také něco bez probírání vnímá a nahlíží‘. Collegium Conimbricense, In Phys., Praemium, kv. 2. čl. 4, případně F. Suárez, *Disputationes metaphysicae*, disp. 30, odd. 11, t. 45n.“

dál než naše *chápalost*.¹⁰² Můžeme tedy uzavřít téma *intuice* a *dedukce* konstatováním, že „*samotné první principy poznáváme pouze intuicí, kdežto vzdálené závěry výhradně dedukcí*.“¹⁰³

Vrátíme-li se na začátek zkoumání a k otázce, co znamená *poznávat* a *vědět*, můžeme konstatovat, že poznání přísluší spíše na stranu smyslového vnímání a zkušenosti – i kdyby pracovala jen s idejemi a konstrukty mysli. Ale smyslově vnímat, i když to znamená pouze myslet, tak přece jen podněty přicházejí i mně navzdory.¹⁰⁴ Navíc, jak jsem výše uvedl, je tu vztah k *paměti* a *představivosti*, která částečně zastupuje zkušenost. Na této straně se nachází *poznání*. Zatímco *vědění* vychází z *jasného a rozlišeného*¹⁰⁵ vnímání, které je založeno na čisté *chápalosti*, z níž vychází apodiktická jistota.¹⁰⁶ Descartův výrok (citovaný na začátku této kapitoly), že *vědění* se lze dobrat intuicí nebo dedukcí, znamená: Jestliže dedukci děláme správně, tzn. pouze prostřednictvím čisté *chápalosti* a na apriorních strukturách, docházíme k *vědění*.

6. Jak je to se smyslovým vnímáním

V předminulém paragrafu vyvstal v závěru problém spočívající v dělení výkonů mysli na *vědění* a *poznání*. Descartes jasně deklaruje, že nástrojem poznání jsou *chápalost*, *obrazivost* a *smyslové vnímání*.¹⁰⁷ Tudíž to jsou *nástroje poznání*. A k tomu tu máme *schopnost vědění*,¹⁰⁸ která je založena pouze na *chápalosti*, kterou mohou podporovat *představivost*, *smyslové vnímání* a *paměť*, anebo jí také překážet.¹⁰⁹ Vypadá to „podezřele“, protože se na první pohled zdá, že Descartes chápe smyslové vnímání jako jeden ze tří nástrojů poznání a zároveň tvrdí, že může překážet *vědění*. Jak je to tedy míněno? Myslím, že na základě rozboru v předešlých paragrafech, se nyní může celý problém vyjasnit.

¹⁰² AT VII, 58, III. „Odkud se tedy rodí mé chyby? Inu jen z toho, že když vůle sahá dál než *chápalost*, nedržím ji v týchž omezeních, ale dopřávám jí takovou rozlehlost, aby se týkala i toho, co nechápu [...]“.

¹⁰³ AT X, 370, 14, III.

¹⁰⁴ AT VII, 38, II.

¹⁰⁵ Tamtéž 31, II. „Je ovšem třeba poznamenat, že jeho vnímání není vidění, hmatání ani představování si (ani nikdy nebylo, i když to tak dříve vypadalo), ale výhradně prohlížení si myslí, které může být buď nedokonalé a smíšené, jako bylo dříve, nebo jasné a rozlišené, jako je teď, podle toho, jak si více či méně všímám, z čeho sestává.“ A dále např.: 35, 43–46, III; 59–62 / IV–V včetně pozn. 53.

¹⁰⁶ Tamtéž 35, III.

¹⁰⁷ AT X, 396, VIII. „[...] nástroje poznání, které máme kromě intelektu. Ty jsou pouze dva, a to *obrazivost* a *smyslové vnímání*.“

¹⁰⁸ Tamtéž 398, 26. „[...] pouze *chápalost* je schopna *vědění*“.

¹⁰⁹ Tamtéž 398, 27. „[...] avšak tři jiné schopnosti ji mohou podporovat, nebo jí naopak překážet: jsou to *představivost*, *smyslové vnímání* a *paměť*.“

Tudíž: Máme tu *poznání*, které zjednodušeně patří k *dedukci* založené na smyslovosti, kdy se ze *smyslového vnímání* vtiskuje¹¹⁰ do *obrazivosti*,¹¹¹ která může přecházet v *paměť* podržením „objektu“ vnímání *myslí* po delší dobu. *Poznání* je zaměřeno směrem k datům přicházejícím ze smyslů a poznání tělesnosti, avšak jde o poznání *idejí* v *představivosti*: „[...] když jsou však ony představy v šišince vymalovány nikoli vnějšími věcmi, ale samotnou myslí, která si je bez účasti vnějších věcí v mozku bájí a dává jim formu, pak jde o představování si“.¹¹² Proto jsou k poznání zapotřebí všechny tři nástroje (*chápavost*, *obrazivost* a *smyslové vnímání*). Neděláme-li dobře *dedukce* a jsme-li řízení spíše vůlí než rozumem, pak může docházet k omylům v uvažování.

Ve *vědění* je naproti tomu třeba mít jistoty – a tu získáváme pouze v operacích nám přirozených v myšlení, kdy provádíme operace pouze na úrovni mysli v *chápavosti*, či lépe řečeno úkony *chápavosti*. Což, jak se ukázalo, můžeme plausibilně pojímat jako funkce a logické operace *chápavosti*, které jsou apriorní. Proto pouze *chápavost* je schopna vědění, a to jako schopnost provádět zmíněné operace v rozumu, a *představivost*, *smyslové vnímání* a *paměť* mohou napomáhat, ale také překážet a zaclánět v *jasném a rozlišeném* souzení: „naše

¹¹⁰ Prostřednictvím společného smyslu, viz AT X, 414, XII a dále.

¹¹¹ Zde je v latinském textu navíc *phantasia* vel *imaginacione* tj. obrazivost nebo (neboli?) představivost. AT X, 414, 16–24, XII. „Tertio, concipiendum est, sensum communem fungi etiam vice sigilli ad easdem figuras vel ideas, a sensibus externis puras & sine corpore venientes, in phantasia vel imaginatione veluti in cera formandas; atque hanc phantasiam esse veram partem corporis, & tantae magnitudinis, vt diversae, ejus portiones plures figuras ab infixem distinctas induere possint, illasque diutius soleant retinere: tuncque eadem est quae, memoria appellatur.“

Tímto začíná překladatelský oříšek. Co přesně je míněno latinskou spojkou *vel*? V českém, zde použitým překladu není do překládaného textu převzat pojem *imaginacione* (představivost). Je z překladu vypuštěn či ignorován – není možná divu, jelikož potom v interpretaci nastává problém, tj. velký posun ve výkladu bude způsoben, bude-li *vel* přeloženo jako „nebo“, anebo jako „neboli“. V prvním případě jde o disjunkci (ve vylučovacím smyslu) a v druhém o totožnost. Tudíž u disjunkce se vtiskuje do *obrazivosti*, nebo se vtiskuje do *představivosti*, buď do jednoho, nebo do druhého. Či se v případě totožnosti vtiskuje do *obrazivosti*, která je zároveň synonymní s *představivostí*. Já se kloním k první „disjunktivní“ vazbě, jelikož Descartes v textu *Pravidel* zřetelně rozlišuje *obrazivost* a *představivost*, které mají rozdílné funkce v rámci mysli. Zjednodušeně by se dalo říci, že *obrazivost* je jednak pasivním prvkem příjmu smyslových informací, jednak hybným nástrojem k přenosu a předávání informací tělu a tím i mysli a rozumu (viz tamtéž 414, 25). *Představivost* je však výkonem mysli samotné, a to na bázi *apriorní* či *aposteriorní*.

Ocituji něco na podporu z AT VI, 18, II: „[...] *myslil jsem, že pro lepší zkoumání každého jednotlivě musím si je představovat jako poměry přímek, protože jsem nenalezl nic prostšího, ani nic, co bych mohl zřetelněji představit své obrazotvornosti a svým smyslům*“.

Problém by mohl být dále osvětlen citací z *Námitek k Meditacím* AT V, 162 *Responsiones*; nebo z *Meditací o první filosofii: Námítky a autorovy odpovědi*, vyd. 1. Praha: Oikoymenth, 2003, str. 66 (paginace AT 73), pozn. 60 (Burman & Descartes): „[Představivost] je jakýmsi zvláštním modelem myšlení, jenž vzniká takto. Když jsou vnější předměty činné vzhledem k mým smyslům a malují do nich svou ideu či spíše tvar, pak mysl, když si všímá představ, jež jsou takto vymalovány v šišince, jak se říká, smyslově vnímá; když jsou však ony představy v šišince vymalovány nikoli vnějšími věcmi, ale samotnou myslí, která si je bez účasti vnějších věcí v mozku bájí a dává jim formu, pak jde o představování si; takže rozdíl mezi představivostí a smyslovým vnímáním spočívá pouze v tom, že při smyslovém vnímání jsou představy malovány vnějšími předměty za jejich přítomnosti, při představování si jsou zase zachovávány myslí bez vnějších předmětů a jakoby při zavřených oknech.“

¹¹² AT V, 162 *Responsiones*. – Descartes odpovídá Burmanovi.

*představivost ani naše smysly nikdy by nás o ničem neujistily, nezasáhlo-li by tu naše rozumové chápání.*¹¹³

Smyslové vnímání pak patří do trojice nástrojů *poznání*, ale pro *vědění* může být jen užitečnou schopností, *protože nás naše smysly někdy klamou*; a z toho vyvozují, *že není věci, jež by byla taková, za jakou nám ji podávají.*¹¹⁴ Jaké jsou věci samy o sobě, je téma, které se nám zde náhle zjevuje, avšak nechme ho až na později, protože pojednávat o vnímání věcí mimo *mysl*, jak existují, je zde trochu předčasné. Zatím jsme poznali pouze naši *mysl*. O tom máme jistotu a o soudech a logických operacích *a priori*. Zdali existuje něco mimo *mysl*, nevíme. Abychom mohli vyjít z nějakého předpokladu, který bude jistý, nejdříve jsme na začátku spolu s Descartem již v *první meditaci*, po důkladném uvážení vše zpochybnili¹¹⁵ – či, řečeno fenomenologickou terminologií, uzávorkovali. Descartes zde udělal svou redukci, aby bylo možné dojít k nepochybnému soudu, že jistá je *mysl* a naše sebevědomí, z čehož nám vyšlo, že Já je věc myslící.

Celou otázku můžeme představit parafrází Descartovy meditace. Jste-li neboli existujete-li vy čtenáři a společníci ve zkoumání (tj. existujete-li mimo *mysl*), nemohu si být zatím já sám jist. Vnímám „jakoby smysly“ věci mimo mou *mysl*, o kterých vynáším soudy o rozlehlosti a pohybu, věci kterým přiděluji různé akcidenty. Ale že vnímám teplo, židli, oheň, krb, že mám tělo a že se pohybuji a oheň v krbu je také v pohybu, že jsem před chvílí vstal, přiložil do ohně a opět si sedl, to vše jsem zjistil, když jsem se ráno probudil v posteli a uvědomil si, že se to vše dělo v období po tom, co jsem ulehl ke spánku – a vše se mi jevilo reálné a běžné, v daný moment existující. Ale já spal a to se mi zdálo.¹¹⁶ Jak si tedy mohu být jistý, že nepokračuji na další úrovni snu a že si za chvíli uvědomím, že jsem se opět probudil a budu si vědom, že se mi zdálo o tom, že jsem se probudil a přemýšlel jsem o tom, co se mi zdálo. Ano, je to nekonečný regres, který nás nikam neposune. Jedno je jisté, měl jsem ve snu stejný pocit a vědomí *smyslového vnímání*, stejný jako mám nyní, kdy mám pocit, že bdím a vše

¹¹³ AT VI, 34, IV.

¹¹⁴ Tamtéž 29.

¹¹⁵ Provedli jsme spolu s meditujícím důkladnou analýzu našeho vnímání, kdy jsme zkoumali, jaké naše soudy o světě se kryjí s poznáním, které nám dávají smysly. Při tom jsme došli k závěru, že si nemůžeme být úplně jisti, jelikož se někdy mýlíme, někdy nás rozum vede do kontradikce na základě smyslového uchopování světa. Příklad se snem nás dovedl až na mez pochybnosti a k úvaze o tom, jestli vše, co považujeme za „realitu“ rozprostraněného světa (tj. světa prostoru a času), není jen zdání. Pak třeba nic neexistuje – nebo spíše si tím nemůžeme být nikdy stoprocentně jisti. Když dojdeme na samu mez pochybnosti, a už vše jsme na základě uvedených dedukcí posunuli do světa zdání a neexistence, tak nám zbývá už jen myšlení, které se nedá zpochybnit, což je jasné a zřetelné.

¹¹⁶ AT VII, 29, II.

smyslově vnímám a jsem přesvědčen o existenci věcí mimo mou *mysl*.¹¹⁷ Jediné, co z toho mohu vydedukovat, je, že *smyslové vnímání* není v podstatě úplně závislé na věcech existujících, ale pouze na mé mysli, která stále byla aktivní, i když jsem spal a měl jsem pocit, že vidím a cítím spousty věcí jako nyní, když jsem „vzhůru“. Je to *mysl*, kdo vytváří představy věcí, které nám připadají jako *smyslové vnímání* – „*smyslově vnímat tudíž není ve své podstatě nic jiného než myslet*“.¹¹⁸

Moje *mysl* přijímá a zpracovává informace, kterých jsem si vědom. Připadá mi, že jsem afikován věcmi okolo mne. Přijímám informace ze světa či ze svého vlastního těla, které zpracovávám *myslí*, kam jsou tyto informace zaneseny *společným smyslem* a vtištěny do *obrazivosti*, kde nabývají určitých *forem* či *idejí*.¹¹⁹ Odtud (nebo *z paměti*) je přejímá *chápavost* a jejím výkonem jsou prováděny *dedukce*. Na druhou stranu, reflektuje-li *mysl* sama na sebe a své výkony, používá *intuici*. Z výše uvedeného rozboru lze následně tvrdit, že *smyslové vnímání* patří k *rozumu*, a víme také proč. Protože *formy* či *tvary* a s nimi spojený *pohyb*, který můžeme interpretovat jako *čas* (ať už je čas konstruován aristotelsky pohybem „věcí“, nebo je augustiniánsky výkonem duše), je v systému mysli podle Descarta výkonem *rozumu*; a proto se musíme opět ohlédnout po již tematizovaném „karteziánském obratu“, pro který jsme předložili argumentaci výše.

7. Návrat k chápavosti

Můžeme se nyní vrátit k *chápavosti* a opět trochu posunout rekonstrukci celého systému rozumu tak, jak ho pojímá Descartes. *Myslím, tedy jsem*, je základním nepochybným východiskem, což, zopakuji, znamená, že jsem substance, věc myslící, ne rozlehlá. Jsem čisté myšlení, které si je sebe jako myšlení vědomo. *Rozum* reflexivním aktem pojímá vědomé myšlení¹²⁰ jako Já, a to jako Já vědomé [si] myšlení, které existuje jako nerozlehlá substance (což je naše přirozenost¹²¹), která pojímá sama sebe *duší*.¹²² To vše chápeme *jasně a rozlišeně/zřetelně* za pomoci funkcí a výkonů *chápavosti*, tj. *výhradně prohlížení si myslí*.¹²³

¹¹⁷ Tamtéž 27.

¹¹⁸ Tamtéž 29.

¹¹⁹ AT X, 414, 16. – Jak již bylo tematizováno a analyzováno výše v této práci.

¹²⁰ AT VIII, 6–7, IX.

¹²¹ Tamtéž VIII.

¹²² AT VI, 30, IV.

¹²³ AT VII, 31, II.

Základem myšlení je *chápavost*, která provádí veškeré úkony chápání vedoucí k *vědění* a *poznání*. Chápavost spočívá v určitých schopnostech, tj. funkcích, které nám dovolují používat *intuici*; ovládat a hodnotit *dedukci*; a činit soudy, ať už apriorní, či aposteriorní; zodpovídá za soudy jak syntetické, či právě tak analytické.¹²⁴ To je *čistá chápavost*.¹²⁵

Bez *chápavosti* by nebylo myšlení a nebyl bych Já a vědomí si duše či spíše ducha, což jsou pojmy synonymní s rozumem. Shledali jsme již v předchozím, že Descartes činí následující ztotožnění:

*„jsem tudíž precizně pouze věc myslící, to jest, řečeno výrazy, jejichž význam mi dosud nebyl znám, mysl čili duch čili chápavost čili rozum.“*¹²⁶

Bez *chápavosti* by nebylo možné se pojímat jako *věc myslící*, tj. *pochybující*, *chápající*, *tvrdící*, *popírající*, *chtějící*, *nechtějící*, *něco si představující* a *smyslově vnímající*, což jsou všechno v posledku určité mody myšlení.^{127 128}

Pro další rozvedení výkladu *chápavosti* bude potřeba zabývat se na tomto místě rozbořem pojmu *modus*, tedy vysvětlit, co značí, že je něco *modem* a čeho je to *modem*. Problematika je to velmi široká, či spíše provázaná, a myslím, že by se dal z pozice modů uchopit celý systém Descartovy mysli a napsat tímto způsobem celou práci znovu z jiného hlediska. Pokusím se proto náročnost tohoto tématu co nejlépe pojmut a vyložit ho co nejstručněji na malém prostoru.

Začneme nejprve stručnou citací: „Mody zde *chápeme* naprosto totéž, co *jinde* atributy, či kvalitami.“¹²⁹ Nicméně je potřeba udělat další rozlišení. Základem, o kterém Descartes zde chce vypovídat, je substance, a to buď rozlehlá, či nerozlehlá, tudíž vypovídat o věcech, nebo *duchu* neboli *rozumu*, tudíž *substanci myslící*. O substanci můžeme vypovídat třemi způsoby a přisuzovat jí 1) mody, 2) kvality a 3) atributy, které lze také chápat jako tři různé způsoby pohledu na totéž. Za prvé, je-li substance ovlivňována či obměňována, pak mluvíme o

¹²⁴ Tamtéž 72|73, VI.

¹²⁵ VVN 46, 1. odst. „*Vnímání* (v onom širokém smyslu jako něco, co zahrnuje nejen smyslové dojmy nebo představy, ale také úkony čisté *chápavosti*, tj. *vnímání* toho, co nemá adekvátní smyslově vnímatelný protějšek) podle Descarta pouze poskytuje příležitost, látku či materiál k soudu. A souzení je zaujímání volního postoje k tomuto materiálu.“

¹²⁶ AT VII, 27, II.

¹²⁷ Tamtéž 34|35. „*Já jsem věc myslící, to jest pochybující, tvrdící, popírající, něco málo chápající, mnohé neznající, chtějící, nechtějící a též představující si a smyslově vnímající; neboť, jak jsem si už povšiml, i kdyby snad to, co smyslově vnímám nebo si představuji, nebylo vně mne ničím, přesto jsem si jist, že ty mody myšlení, které nazývám ‚smyslové vjemy‘ a ‚představy‘, jsou ve mně, nakolik jsou to jen mody myšlení.*“ Dále 40–42 III; a následně tematizováno též v VI. *Meditaci*.

¹²⁸ AT VIII, 26–27, LV; 31–32, LXIV–LXV.

¹²⁹ AT VIII, 26–27, LVI. – Podle této pasáže *Principů* je vedena interpretace celého odstavce.

modech. Za druhé, když můžeme o substanci říci, jaká je, když na ni bylo působeno a byla obměněna, tak se takto vnímaná obměna projevuje jako *kvalita*. A za třetí, nahlížíme-li na substanci obecně, shledáváme to, co substanci nutně provází čili co v ní nutně tkví, pak mluvíme o *attributech*.¹³⁰

Mody nemění substanci co do přirozenosti, ale co do jejích projevů. Každá substance má své přirozenosti, své funkce. Provádění funkcí je jí v podstatě vlastní a přirozené. *Chápavost* provádí výkon chápání, které je něčím, je-li jako úkon sobě vlastní chápán jako něco. Např. abstrakcí tak nedosahujeme nové substance, ale pouze modu; a chápání se tak liší od substance modálně. Chápání je tedy výkon funkce *chápavosti*, které nazveme modelem *chápavosti*.

Nyní lze přejít k prvnímu východisku, kdy Descartes říká, že máme rozličné *mody myšlení*, které nejlépe poznáváme, jako je *chápání*, *představivost* [představování], *vzpomínání*, *volba atd.*¹³¹ ¹³² Jestliže síla rozumu či ducha¹³³ působí na čtyři různé a přitom základní schopnosti rozumu, jako jsou *chápavost*, *představivost*, *paměť* a *vůle*, pak tyto schopnosti začnou vykonávat určitou funkci, jejímž výsledkem je modus příslušné schopnosti.¹³⁴ Z toho dále logicky plyne, že jestliže uvedené schopnosti rozumu mají mody, pak náleží nerozprostraněné substanci. Tudíž *chápavost*, *představivost*, *paměť* a *vůle* jsou nerozprostraněné substance.

Druhé východisko pro úvahy o tom, co jsou to mody, je následující: „*Myšlení a rozlehlost lze také pokládat za mody substance*“.¹³⁵ Mysl má samozřejmě taktéž svůj modus a tím je myšlení – jehož produktem jsou různé myšlenky. Mysl tak můžeme chápat jako výkonný agregát¹³⁶ rozumu, jelikož ke svému výkonu využívá schopnosti rozumu, koordinuje jejich

¹³⁰ Např. v Bohu není žádné změny, proto u něj nelze mluvit o *modech* či *kvalitách*, ale pouze o *attributech*.

¹³¹ AT VIII, 31–32, LXV. „*Eadem ratione, diversos cogitationum modos, ut intellectionem, imaginationem, recordationem, volitionem, &c;*“ – Zde je představivost myšlena ne jako funkce, ale jako výkon tj. „představování si“ [něčeho] (podobně jako *chápavost* má výkon chápání, tak *představivost* má představování, *paměť* vzpomínání, *vůle* volbu atd.) – tudíž překlad je nepřesný a nemá být představivost, ale představování si.

¹³² AT VII, 174. Odpověď na *Třetí námitky*. – Na této pasáži chci ilustrovat, jak Descartes pojímá a rozlišuje mezi schopnostmi a její činností. „*Není zde ani shoda mezi chůzí a myšlením. Chůzí se totiž obvykle rozumí pouze samotná činnost, myšlením se však někdy rozumí činnost, někdy schopnost a někdy věc, v níž tato schopnost spočívá. | Rovněž neříkám, že chápající věc je totéž co chápání, ani že chápající věc je totéž co chápavost, rozumí-li se chápavostí schopnost. Totožné jsou, pouze když se chápavostí rozumí samotná věc, která chápe.*“

¹³³ AT X, 415, 14, XII.

¹³⁴ Tamtéž 411 především a dále až 430, XII, tj. v průběhu celého *pravidla*. Z rozboru vyplývá, že schopnosti rozumu jsou založeny v mysli, v jejímž rámci probíhají operace pomocí síly rozumu/ducha, který na ně působí.

¹³⁵ AT VIII, 31–32, LXIV.

¹³⁶ Agregát ve smyslu výkonného systému založeného na určitém počtu rozlišitelných jednotek, které při spojení dosahují nových výkonů, což každá sama o sobě nedokáže. V uvedeném smyslu se toto vymezení shoduje se slovníkovou definicí pojmu agregát:

funkce, které jsou vyvolávány silou rozumu/ducha.¹³⁷ V tom případě můžeme hovořit o mysli jako o distributorovi a koordinátorovi uvedené působící síly, kterou spravuje a přiděluje dle požadavků rozumu. Avšak schopnosti nejsou neomezené, jelikož jim schází absolutní dokonalost¹³⁸ – mají jakýsi omezený logický a funkční aparát, abychom my, omezené bytosti, mohly vše zpracovávat na úrovni spojení se substancí rozlehlou, se kterou jsme jaksi propletení a svázáni.¹³⁹

Třetí východisko je toto: „*Všechny mody myšlení, které v sobě zakoušíme, mohou být vztaženy ke dvěma obecným. Z nich jeden je poznání čili úkon chápavosti; druhý pak volba neboli úkon vůle. Smyslové vnímání, představování a čisté chápání jsou totiž pouze různé mody poznání. A stejně tak chtění, odmítání, tvrzení, popírání a pochybování jsou různé mody volby.*“¹⁴⁰ Samotná mysl jako komplexní celek má své dva obecné mody myšlení, čímž jsou za prvé úkony *chápavosti*, které vyúsťují do závěru poznání. Za druhé je to *vůle*, která, je-li činná, má také svoje úkony a z nich plynoucí závěr volby. Oba závěry se projevují jako mody myšlení.¹⁴¹ Jak už bylo řečeno, mody jsou spojeny se změnou substance, což zde znamená změnu substance mysli, která obdržela určité poznání a rozhodnutí k volbě, což obojí směřuje k činnosti, kterou bude substance myslící vyvíjet na základě těchto dvou modů myšlení – poznání a volby.

Jak však již bylo řečeno, poznání nemusí být vždy dokonalé a adekvátní světu (a myslím, že pomalu můžeme již říci: světu, tak jak je sám o sobě – jelikož to my nevíme); a volba sahá dále než *chápavost*, pokud ta se nadržuje svým apodikticky jistých soudů, které může činit pouze o své apriorní struktuře a pouze na ní závislých soudech, ze kterých jsou vyloučeny všechny aposteriorní vlivy. Tudíž mysl nemusí vždy činit jisté soudy. Jedině rozvažování je toho schopno, jestliže se nevztahuje k ostatním schopnostem rozumu.

Technicky – skupina dvou i více strojů n. zařízení spojených v celek k dosažení většího výkonu, soustrojí.

Minerálně – skupina krystalů vzniklá z mnoha zárodků. (SCS)

¹³⁷ Rekonstrukce mysli u Descarta jsem graficky znázornil a uvedl v dodatcích jako *Tabulka 1*.

¹³⁸ Viz např. AT VII, 55; 84, IV; VI. – Zde jsou uvedeny relevantní výskyty ke srovnání a argumentaci.

¹³⁹ Tamtéž 81, VI.

¹⁴⁰ AT VIII, 17–18, XXXII.

¹⁴¹ Jestliže myšlení je modus mysli a chápání modelem myšlení, pak chápavost spolu s obrazivostí a smyslovým vjímaním jsou funkce mysli, které se svým výkonem (chápání, představování si) projevují jako mody myšlení.

8. Matematické soudy jako apriorní myšlení

Struktura rozumu u Descarta se snad již projevila dostatečně jasně a zřetelně, budeme-li reflektovat pouze na naši mysl a její úkony myšlení, které jsou založeny především v *chápavosti* a závislé na *představivosti*, a máme je „vrozené“ jako přirozenost.¹⁴² Přirozeností míní Descartes to, že „strukturu“ mysli¹⁴³ máme danou od Boha.¹⁴⁴ Dle Descarta jsme Boží stvoření a *rozum*, *ducha*, *mysl* a všechny struktury jako *chápavost*, *představivost*, *obrazivost* atd. máme dané od něho. Je nám to vrozené. Je to naše přirozenost. A *chápavost* je pro mysl esenciální – avšak ne již *představivost*,¹⁴⁵ která vyžaduje jakési zaostření *ducha* a není nutná k čisté *chápavosti*, která se ve svém výkonu bez *představivosti* obejde.¹⁴⁶ *Představivost* patří však stále k přirozenosti, a i když ji naše esencialita nepotřebuje k čistému chápání, je však *představivosti* třeba k myšlení. Tudíž něco chápat a myslet je podstatně rozdílné.^{147 148}

Podívejme se, co Descartes říká dalšího v této citaci z páté meditace:

„[...] že u sebe nacházím bezpočet idejí jakýchsi věcí, které sice možná nikde vně mne neexistují, ale přesto o nich nelze říci, že jsou holé nic [...].“

Když si například představuji trojúhelník, pak i když snad takový tvar vůbec nikde vně mého myšlení neexistuje a ani nikdy neexistoval, má přesto zajisté nějakou určitou neměnnou a věčnou přirozenost, esenci čili formu, kterou jsem si nevybájl a jež nezávisí na mé mysli, jak je zřejmé z toho, že lze dokázat různé vlastnosti onoho trojúhelníku: totiž že jeho tři úhly jsou rovny dvěma pravým, že proti jeho největšímu úhlu leží nejdelší strana a podobně, což nyní chtě nechť jasně poznávám, byť jsem na to dříve, když jsem si představoval trojúhelník, vůbec nepomyslel – takže jsem si tyto vlastnosti nevybájl.“¹⁴⁹

¹⁴² AT VI, 1, I; AT VII, 36, III.

¹⁴³ Tamtéž 82, VI. „Beru zde totiž přirozenost přísněji než jako soubor všeho toho, co jsem dostal od Boha: tento soubor totiž obsahuje ledacos, co patří jen k mysli (jako to, že vnímám, že co se stalo, nemůže se odestát, a vše ostatní, co je známo přirozeným světlem).“

¹⁴⁴ AT VIII, 16–17, XXX; 328–329, CCVI.

¹⁴⁵ AT VII, 78, VI.

¹⁴⁶ Tamtéž 72/73, VI; nebo AT VIII, 25–26, LIII.

¹⁴⁷ GAUKROGER, Stephen. *The nature of abstract reasoning: philosophical aspects of Descartes work in algebra*. [dále jen NAR], str. 91–114. In: COTTINGHAM, John (ed.). *Descartes*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – Zde nás bude zajímat především kapitola: 3.3 *The application of mathematics to reality*, str. 108.

¹⁴⁸ *Chápat a myslet je podstatně rozdílné*, což je problematika na delší rozbor, který zde činit nemohu. Zkráceně spočívá rozdílnost v tom, že čisté chápání se obejde bez představivosti (AT VII, 73) a zakládá se v podstatě na *přirozeném světě* (ZV 281–291, potažmo celá kapitola 3. *Nezbytnost metody*; 273) a na *světě rozumu* (ZV 273; 250–251), což je pak *čistá chápanost*. Ale myslet znamená nejen čisté chápat, ale i představovat si a užívat dedukci a s tím spojené úkony vůle, zatímco k *chápavosti* nám postačí *intuice*.

¹⁴⁹ AT VII, 64, V.

Zde můžeme nalézat zárodek argumentace, že pro Descarta jsou matematické a geometrické soudy apriorní výbavou naší mysli.¹⁵⁰ Co z uvedené pasáže vlastně vyplývá? Můžeme ji interpretovat takto: Zajisté mám spousty idejí, které, ať již jsou reprezentacemi vnějších věcí mimo mysl, či nejsou, tak mohu jasně a rozlišeně myslet, že jsou mi přirozené čili mám vrozené dispozice, neboli můžeme je pojímat jako výbavu či lépe jako strukturu, která je ukotvena v našem myšlení. (A jak se dále ukáže, je to záležitost především chápavosti, která je řídicí funkcí – nicméně představivost hraje důležitou roli se svou přirozeností¹⁵¹, a to abychom mohli mít ideje nejen věcí, ale především apriorní ideje čisté matematiky a geometrie, s nimiž se pojí prostor a čas.)¹⁵²

Descartes předkládá ideu trojúhelníku a říká, že trojúhelník nemusí ani existovat vně mysli či alespoň my jsme ho zatím vnějšími smysly nemuseli za svůj život prozatím registrovat. A přesto idea trojúhelníku v naší mysli existuje a má v ní věčnou přirozenost, a to ve formě logických struktur.¹⁵³ Těmito logickými strukturami je myšlena jednak struktura čisté *chápavosti*, na jejímž základě mohu dokazovat různé vlastnosti trojúhelníku a explikovat soudy matematické, a na druhé straně je to struktura *představivosti*, která dovede na základě výkonu *chápavosti* převádět tyto výstupy chápavosti na ideje.¹⁵⁴

Naše přirozenost má určitou esenci čili formu, stejně jako ji mají objekty geometrie a matematiky. Descartes přece jasně říká, že se nemusíme vztahovat ke světu, abychom měli ideje o těchto tematizovaných objektech.¹⁵⁵ A přesto není zastáncem věčných platónských idejí mimo naše myšlení. Ale na druhou stranu je z citace patrné, že forma těchto věcí není

¹⁵⁰ NAR 109, *The intellect and the imagination*.

¹⁵¹ AT X, 416, 18 – 417, 15.

¹⁵² Objekty čisté matematiky a geometrie chápeme, tj. jsou základní vrozenou ideou *chápavosti*, což značí, že jsou v *chápavosti* jako logické funkce, které může činit příslušný algoritmus a provádět matematické operace a chápat logiku jejich konstrukce a jak vše správně provádět. Ale bez *představivosti*, ve které můžeme na tomto základě něco konstruovat, by to nešlo myslet, ale jen chápat. Chápání je proto bazální logická operace se základními tj. *čistými* strukturami *chápavosti* – což je čistá *chápavost*, na jejímž základě myslíme „věci“ *jasně a rozlišeně*. Pak *chápavost* teprve na svých „základních modelech a konstruktech“ může provádět v *představivosti* vedení přímek (atd.) a konstruovat geometrické obrazce (zatím v *chápavosti* byl jen jejich, dalo by se říci, „vzorec“) a provádět matematické operace (AT X, 440, 1–10, XIV), a tím získávat ideje tvaru, rozlehlosti a pohybu (AT X, 439, 11, XIV) – což v podstatě není nic jiného než formy prostoru a času (AT VIII, 26–27, LVII. *Některé atributy jsou ve věcech, jiné v myšlení. Co je trvání a čas.*) Problematika je mnohem širší a na delší rozbor, než je zde možné, a jedná se o vztah *chápavosti*, *představivosti* a *obrazivosti*, což Descartes tematizuje především v *Pravidlech*, a to v *pravidle XIV*.

¹⁵³ Ač nerad bych opět přeskakoval k závěru této práce, chtěl bych na tomto místě zmínit, že je zajímavé zkoumat, co později řekne Kant. A to, že rozvažování má svou logickou strukturu, která se zakládá na dvanácti kategoriích souzení. Jaký je tu vztah, naznačím stručně později.

¹⁵⁴ NAR 110, 1. odst. „But the intellect can also apply itself to ‘ideas’ in the imagination.“

¹⁵⁵ Tamtéž 2. odst. „It is here that the necessity for the imagination arises, because the intellect by itself has no relation at all to the world. Entities conceived in the intellect are indeterminate. The imagination must be employed to render them determinate. When we speak of numbers, for example, the imagination must be employed to represent to ourselves something that can be measured by a multitude of objects.“

záležitostí naší *mysli*. Jak tomuto tvrzení, které se zdá být rozporné, rozumět? Myslím, že to v důsledku lze vyložit, jelikož Descartes jasně říká, že mysl má své schopnosti, které provádějí určitý výkon, na němž jsou založeny ideje. Od Boha máme dané veškeré schopnosti založené ve strukturách *mysli*,¹⁵⁶ ale my sami jsme především *chápavost*, což patří k esenci Já, které myslí. Já a moje podstata čili esence je v *chápavosti*.¹⁵⁷ „A přinejmenším už vím, že [materiální věci] *jakožto předmět čisté matematiky mohou existovat, poněvadž je vnímám jasně a rozlišeně*.“^{158 159}

Můžeme tudíž konstatovat, že *ideje* jsou produktem *mysli*. A to na základě apriorních struktur mysli, do kterých jsou vloženy základní algoritmy, které jsou schopny vykonávat své funkce. Výstupem jsou *myšlenkové mody*.¹⁶⁰ *Představivost* zde hraje důležitou roli v uchopování *idejí*:

„[...] *takže se tento modus myšlení od čistého chápání liší jen v tom, že když mysl chápe, obrací se jaksi k sobě samé a ohlíží se na některou z idejí, které jsou v ní, když si však představuje, obrací se k tělu a nahlíží v něm něco shodného s idejí, kterou chápala nebo vnímala smysly*.“¹⁶¹

Podstatou všeho myšlení je *chápavost*,¹⁶² která je stavebním kamenem celého systému. Ukazuje se nám, že má své funkce, které ji strukturují a jsou schopny provádět algoritmy, které nám umožňují chápat. Ve spolupráci s dalšími schopnostmi *rozumu* vloženými do *mysli* jsme schopni vytvářet soudy na základě *idejí*, ať již apriorních, či aposteriorních. K tomu jsou určeny úkony *rozumu*, které se projevují jako *mody myšlení*. Na tomto základě můžeme dojít k *poznání* a *věděni*, které směřují k aktu *vůle*. Volíme nejen činy, ale volíme i soudy, na jejichž základě tvoříme *dedukce*, které se odrážejí ve vytvořených ideách, kde může docházet ke zkreslení, jestliže všechny schopnosti rozumu neužíváme správně. Tudíž v samotné

¹⁵⁶ AT X, 397, 16–28, VIII.

¹⁵⁷ AT VII, 70–71, V. – Srv. např. taktéž: „A takové vědění mám nejen o tomto, ale také o všem ostatním, co jsem, jak si pamatuji, někdy dokázal (jako o záležitostech geometrie a podobně).“ Nebo: „Nadále pro mne může být zcela známé a jisté mnohé jak o samotném Bohu a jiných věcech přístupných jen *chápavosti*, tak o veškeré tělesné přirozenosti, která je předmětem čisté matematiky.“ Pozn. 56 z 1. vyd., Praha: Oikoymenh, 2001: „nakolik může být předmětem důkazů geometrií, kteří vůbec nepřihlížejí k její existenci“ – takto zní poslední vedlejší věta ve franc. verzi: (AT IX–1, str. 56)“.

¹⁵⁸ Tamtéž 71, VI.

¹⁵⁹ Jestliže věci existují vně mé mysli, pak jsou založeny na předmětech čisté matematiky. Tudíž matematika je základem všech věcí, tj. věci pojmáme v prostoru (a čase) na základě struktur čisté matematiky, která je přirozeností čisté *chápavosti*.

¹⁶⁰ Tamtéž 73–74.

¹⁶¹ Tamtéž 73.

¹⁶² Tamtéž 78. „Kromě toho v sobě nacházím schopnosti jakýchsi zvláštních modů myšlení, třeba schopnosti představování si a smyslového vnímání, bez nichž mohu chápat jasně a rozlišeně sebe celého, ale nemohu naopak chápat je beze mne, to jest bez chápající substance, v níž tkví.“

chápavosti nelze hledat chybování, jestliže postupujeme v mezích *intuice*, která je úzce svázána s *chápavostí*; ta nám dává jasné a rozlišené výkony vědění a apodiktické jistoty, na podkladech *čisté chápavosti*, na které je myšlení založeno.¹⁶³

9. Argumentace a polemika se sekundární literaturou

Je třeba se také vyrovnat se sekundární literaturou. Tu jsem prozatím užil jen v poznámkách pod čarou v příslušných pasážích jako odkaz na místa, kde je určitá polemika či přitakání k problematice zrovna probírané v textu. Většinou bych však musel vést polemiku proti dosavadním interpretacím Descarta. To ale nakonec není třeba. Nebudu tedy kritizovat komentátory a interpretace Descarta, ale je přesto potřeba vyjasnit některé pozice a vrátit se k některým problémům.

Z rozboru primárních textů, jak bylo ukázáno, lze vyvozovat určité závěry, které problematiku současných interpretací staví pouze do jiného světla, jelikož si myslím, že skrze předvedenou analýzu se nyní můžeme synteticky a zároveň z jiného úhlu pohledu podívat na systém mysli (který z uvedeného vyplývá a který se Descartes snaží předvést pozornému čtenáři, který je s ním ochoten „meditovat“¹⁶⁴). To je následně možné v závěru podpořit a zkoumat z hlediska Descartových následovníků.¹⁶⁵

Východiskem, které Descartes učinil za základ k odhalení apodiktického vědění a které se stalo počátkem k rozvoji jeho systému mysli a rozumu, je *Cogito, ergo sum*. Toto východisko je však podrobováno časté kritice. V této práci se zmíním pouze o polemice, kterou vede J. Hintikka.¹⁶⁶ V jeho příspěvku *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?* je mnoho zajímavého a podnětného k diskusi, ale už jen dotknout se pouze polemiky s Descartovým východiskem, by vydalo na další práci, ve které by počátkem k porovnání pozic byly mé zde učiněné závěry. Tudíž tato práce je jen nástrojem, který může sloužit pozornému čtenáři k opracování některých interpretací a často desinterpretací¹⁶⁷ Descartova myšlení vedoucích až k pokřivení Descartova systému mysli, který má ukázat východiska k vědění, načež pak

¹⁶³ NAR 111, 3. odst. „[...] and in many ways its role in Descartes' thought is more central than even the 'Cogito'.”

¹⁶⁴ RCRD. Celý tento příspěvek J. Hilla předkládá způsob *meditátora*, který vychází z pochybnosti a dochází k nalezení toho, v čem může každý takto meditující nalézt jistotu poznání a vědění, a ukazuje, že celé zkoumání je vedeno na způsob meditace, což je v podstatě oproštění se od smyslového světa.

¹⁶⁵ Především z pohledu I. Kanta, ke kterému se vztáhnou v závěru a o jehož díle můžeme říci, že bylo východiskem následující fenomenologie. Z určitého pohledu můžeme jeho postoj shledávat v zárodcích u Descarta a jeho karteziánském obratu, který ve jménu Koperníka jasně a zřetelně ukázal Kant. Ten ho převádí ve zřetelný systém rozumu, a to nejen čistého.

¹⁶⁶ CES 47–85.

¹⁶⁷ ZV 21, *Praefatio*.

vede přinejlepším k pouhému poznání. Jak říká J. Hill: „*Descartes je totiž podle mého názoru často dezinterpretován – nebo spíše přeinterpretován.*“¹⁶⁸

Mohu proto pouze uvést, že je třeba při čtení interpretace J. Hintikky mít na mysli, co se zde v této práci ukazuje, a že Descartova pozice, jak již bylo řečeno, je hledat to, co nelze zpochybnit, na čemž se dá teprve stavět vědění.¹⁶⁹ Jestliže zajdeme za horizont událostí a přistoupíme na to, že můžeme být klamáni i v tom, že myslíme – tudíž nemyslíme a myslí za *Nás* Něco jiného, co *Nás* takto klame, avšak Co klame, musí klamat Někoho, a Ten někdo si musí uvědomovat buď: že je klamán, anebo *To*, co je Mu předkládáno, (musí) brát za bezproblémově existující, tj. za nezpochybňovanou realitu. Ale v obou případech je tu Někdo, kdo si *To* uvědomuje, že *To* činí pochybný či nepochybný soud. Rozhodně Někdo či Něco existuje, a Ten/to si uvědomuje, že o Tomto všem přemýšlí a usuzuje. Kdyby Ten/to nemyslelo, tak toto nepíši, jelikož by tu nebyl Nikdo, kdo je píšící a už vůbec ne Někdo čtoucí. Descartes by mohl uvedený horizont překročit a zajít *ad absurdum*, ale to by vedlo nejen k pyrrhonismu a ztrátě vědění, ale i veškerého základu zkušenosti, který se přeci jen odvíjí od myšlení. Důsledkem by bylo zpochybnění veškeré vědy a pravdu by měl každý a nikdo.

Jestliže čtenář této práce přitaká důsledkům z ní vyplývajícím a ztotožní se s takto podanou Descartovou pozicí (která z této práce logicky vyplývá), pak je s uvedeným předpokladem potřeba číst nejen kritiku Descartovy pozice, ale také interpretace, které se od těchto závěrů odchylují a z předpokladu¹⁷⁰ nevyplývají. Následným srovnáváním všech stran můžeme hledat plauzibilitu závěrů, které zde byly učiněny.

Tudíž z pozice závěrů zde učiněných musíme odmítnout nejen stanoviska, ale i předpoklady, které činí J. Hintikka, jelikož abych mohl myslet, je nutné chápání, a tím je dáno myšlení. Abych si ale mohl být vědom, že myslím, musím být, a to nutně.¹⁷¹ Jestliže si nebudu vědom, že myslím, tak není ani vědomé myšlení.^{172 173}

¹⁶⁸ CZM 55.

¹⁶⁹ ZV 286 a dále. „*Tak jako později v Kantově Kritice čistého rozumu ‚Já myslím‘ (něm. das Ich denke) musí moci vždy doprovázet všechny naše představy, tak jako se ‚ego cogito‘ v Descartesových Meditacích vždy předchůdně klade v jakémkoliv kogitačním modu jakožto konstitutivně primární, avšak netematický základ (lat. fundamentum), bez něhož není myšlení ani percipování vůbec možné [...].*“

¹⁷⁰ Tj. ze závěru v této práci učiněného, se kterým se čtenář bude schopen ztotožnit (neboli: kdo se ztotožní se zde učiněnými závěry, může se následně s takto přijatou výbavou pustit nejen do posuzování jiných interpretací, které nejsou ve shodě se závěry přijatými v této práci, ale hlavně posoudit samotné výchozí pozice a závěry Descartovy a na tomto základě sledovat linii posuzované interpretace).

¹⁷¹ AT VI, 31, IV. „[...] *k tomu, abych myslil, je nutno být [...].*“

¹⁷² VVM 44, 3. odst. „*Především si musíme dát pozor, abychom nepojali myšlenky jako předměty vědomí, jakkoli k tomu tato definice svádí.*“

Předchozím závěrem se dostáváme k problému vědomí a myšlení, které tematizuje J. Hill v příspěvku *Co znamená v druhé meditaci „myslet“ („cogitare“)?*, kde kritizuje ortodoxní¹⁷⁴ interpretaci Descartova *cogita*, které se pojímá jako „být vědomý“, a nabízí přirozenější výklad pojmu *myšlení*. Avšak zde se chci vztáhnout nejprve k pozici, kterou zastává P. Glombíček v příspěvku *Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta*. Je jistě zjevné, že vědomí (*conscientia*) je úzce svázáno s myšlením. Nicméně se ukazuje, že nelze ztotožňovat jedno s druhým, o čemž nás P. Glombíček přesvědčuje precizním rozbořem. Především konstatuje nutnost chápat vyjádření *být si vědom* v dobovém úzu, v němž je pojem užíván ve smyslu *zaujetí postoje*, tj. určité přitakání *vůle* čili je to určitý *volní element*. Pak je potřeba odkrýt, že myšlení je akt (a to za pomoci *chápavosti*, která je konstitutivním prvkem *mysli*, jakýmsi „motorem“, jak jsme zde odhalili, na který lze reflektovat myšlením – které znamená především něco chápat, tj. uchopovat *chápavostí*). Z rozboru, který P. Glombíček provádí, je patrné, že myšlení je uskutečňování určitých soudů. A takovýto výkon není aktivita pouhého intelektu (*chápavostí*), ale vzniká ze součinnosti *vůle* a intelektu (*chápavostí*)¹⁷⁵. To pak v dobovém kontextu činí pojem *vědomí* dobře zapadající do celku, když si představíme, že tento volní element značí zaujetí určitého postoje – tj. v dobovém významu *conscientia*.

Můžeme říci, že pojetí, které představil P. Glombíček, dává dobrý smysl – jestliže v analyzovaném systému *mysli* (jak byl vyložen v této práci) pojmem *mysl* jako agregát jejích schopností. Vyhodnocuje-li rozum činnosti různých součástí své mysli čili úkonů *rozumu* (jako modů myšlení) a k tomu bere v potaz výstupy z tohoto činěné ve formě idejí, pak následně takto rozumem provedené operace nazveme *soudy* (ať už apriorní, či aposteriorní – syntetické či analytické). Provedené *soudy* neboli závěry vyhodnocené myšlením je zapotřebí si uvědomovat, tudíž zaujímat k nim určitý postoj¹⁷⁶, tj. být si jich plně vědom a uchopovat je

¹⁷³ Myšlenky jsou úkony *chápavosti*, *představivosti*, *smyslů* a *vůle*, což jsou „produkty“ myšlení, které *mysl* vykonává. Tudíž *chápavost* a spol. činí úkony, ze kterých vyvstávají myšlenky, což je výkon *mysli*. Vědomí si myšlenek není tudíž úkon myšlení ani výkon *mysli*. *Mysl*, nebo můžeme spíše říci *rozum* (což by více odpovídalo) je schopen vnímat tyto myšlenky a reflektovat na ně tak, že se stávají vědomými, tudíž *vědomí* je akt *rozumu* jako celku, který si je vědom výkonů a potažmo úkonů *mysli*. Je si vědom svých myšlenek. Zajímavá pasáž na téma myšlení, rozum, vědomí se nachází např. v AT VII 174–176, Odpověď na *Třetí námitku*. Zajímavý úsek je též AT VII, 230, Odpověď na *Čtvrté námitky*: „Chceme-li však užít rozum k rozpoznání, zda nějaké pohyby zvířat jsou podobné těm, jež jsou v nás prováděny pomocí *mysli* [...]“, který by tak poukazoval na nadřazenost či rozhodně na jinou úroveň *rozumu* vůči *mysli*.

¹⁷⁴ CZM 64–65.

¹⁷⁵ RCRD 34, 3. odst.

¹⁷⁶ OTM 88, 4. odst. „Počitek je tedy pro Descarta vnímání (části) vlastního těla subjektu. Počitky jsou lokalizovány a součástí jejich vnímání je soud.“ (A dále pokračuje v příspěvku tematizace problematiky).

chápavosti (intelektem – jak pojem občas překládá a používá P. Glombíček). Jestliže jsem si jich takto plně vědom, tj. že k nim zároveň zaujímám určitý postoj, pak chápu jejich smysl.

Zkusím vytvořit modelový příklad: Jako dítě vidí-li mléko a dožaduje se ho – jelikož na určité úrovni vnímá, že mu přinese ten blahodárný stav, který po konzumaci má. Je si vědomo (na bazální úrovni, ze které vzejde plné pochopení a z toho lze činit rozumové soudy, jako že se musí např. dožadovat té správné osoby), že ho musí přijímat ústy, jinak blahodárný stav nepřinese – toho si nebude nemluvně však ještě plně vědomo na úrovni úsudkové, i když na druhou stranu se blahodárného mléka v bezvědomí domáhat nebude, tudíž musí mít nějaké *vědomí*. Avšak na způsob vědomí vs. bezvědomí Descartes své úvahy netematizuje.

A zde je zásadní problematický moment. Z toho by se pak dalo usuzovat, že by měla vědomí i zvířata a potom by zvířata také myslela, což Descartes jasně vylučuje.¹⁷⁷ Zde je základ nedorozumění a dezinterpretací vedoucích až k paradoxům při nutnosti zavádění myšlenek vyššího řádu.^{178 179} Lze však dovozovat, že podle Descarta nemají zvířata pouze *chápavost* (jak to vyplývá taktéž z analýzy provedené v této práci, kde se ukazuje, že *chápavost* je základem Já, podstatou *ducha* a tudíž lidských myslících bytostí). Tudíž nemají-li *chápavost*, potom nemohou činit soudy, tudíž nemyslí vědomě – což pro Descarta znamená, že nemají rozum.¹⁸⁰ Pak je to možné chápat tak, že mají určitou *mysl*, nikoliv však rozum čili *ducha* se svou působící silou, která ovládá schopnosti rozumu a působí na ně. Mají určité *paměť* a strukturu čehosi, co jsou u rozumové bytosti schopnosti „rozumu“ – tj. zvířata mají *paměť*, *smyslové vnímání*, což ani Descartes nepopírá.¹⁸¹ Otázkou je, zda budou mít pak i do určité míry dokonalost *představivosti*¹⁸² – avšak dozajista nebudou mít *chápavost*.

Opět zde máme *chápavost* jako zásadní konstitutivní prvek rozumu a jako podstatu *ducha* a rozumu, což tvoří naše Já. *Chápavost* je tak zodpovědná spolu s *vůlí* za úsudky a soudy, a teprve těchto jsme si vědomi. To je naše vědomí, že Já jsem ten, kdo činí soud a nejen to, soud je, že Já je něco a tím něčím je věc myslící.

¹⁷⁷ DDM 110–115, 8. *Anima sensation*; 115–117, 9. *Bête Machine as a Wider Problem*. – Což jsou dvě velmi podnětné kapitoly J. Hilla k problematice „myšlení“ zvířat a jejich statusu v „reálném světě“ mimo *mysl*.

¹⁷⁸ OTM 97, 1 odst. a dále.

¹⁷⁹ VVM 45, 2. odst.

¹⁸⁰ Alespoň takto bychom museli Descarta pojímat na základě zde vedených rozborů – což je mé stanovisko.

¹⁸¹ HATFIELD, Gary. *Descartes' physiology and its relation to his psychology*, part 11. In: COTTINGHAM, John (ed.). *Descartes*. Repr. (1992), Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – V celém tomto příspěvku se Hatfield zabývá problematikou pojetí zvířat u Descarta.

¹⁸² DDM 113 a dále, 8. *Anima sensation*, 4. odst. – Zde se mimo jiné J. Hill do jisté míry vypořádává s problémem *představivosti* u zvířat.

Vrátíme-li se k P. Glombíčkoví, tak spolu můžeme konstatovat, že je „v *dobovém rozumění zaujímání volního postoje k něčemu, co chápe mysl*.“¹⁸³ I kdybych měl tendence k dalšímu rozvádění skvělé teze P. Glombíčka, dovolím si už jen ocitovat pasáž, se kterou se rád ztotožňuji:

„Descartova inovace spočívá v rozšíření pojetí mysli tak, že k ní patří i vůle, takže *conscientia už není něco, co ,patří zčásti k mysli, zčásti k vůli‘, ale něco, co patří zčásti k intelektu (chápavosti) a zčásti k vůli – a takto vcelku je myšlením coby souzením*.“¹⁸⁴

Závěr k meditaci čili syntéza

Než přistoupíme k závěrům, které můžeme dedukovat z učiněného rozboru a přejít k intuitivním syntézám, bude nejlépe si vše podstatné zrekapitulovat. Viděli jsme, že podstatou lidského rozumu je *chápavost*, která má od přirozenosti své funkce (i když jejich rozsah je omezen). Vedle *chápavosti* je v mysli účastna (jako její další schopnost) *představivost*, *paměť* a *smyslové vnímání*.

Je potřeba zdůraznit, že je nutné nezaměňovat smyslové vnímání (které má svůj specifický význam v Descartově systému) a smysly čili smyslové orgány, které přijímají smyslová data a ta jsou prostřednictvím společného smyslu v podobě čistých a netělesných tvarů otiskována do obrazivosti, což je přechod od tělesného vnímání k duševnímu nazírání (od *res extensa* k *res cogitans*). Smyslová data jsou pak převedena jako figury (neboli ideje čili *figuras vel ideas*)¹⁸⁵ do mysli prostřednictvím obrazivosti a jsou zpřítomněna představivostí a potažmo pamětí, a následně jsou figury obrazivosti převedeny na ideje. Vypadá to nejasně a zmatečně? Pokusím se vzájemnou závislost funkcí mysli formulovat ještě jiným způsobem. Smysly vnímáme, což je v tomto smyslu přijímání smyslových dat společným smyslem, který je schopen je přijímat. Ale má také aktivní funkci, jak bylo výše naznačeno.¹⁸⁶ (Další problematiku aktivity a pasivity¹⁸⁷ těchto schopností zde pominu, aby se výklad více nekomplikoval – jelikož nejsou pro jeho koherenci zásadní, i když zajímavé a důležité.) Aktivitou je například spolupráce s obrazivostí, kam jsou vtiskovány figury. Takto je pro myšlení připraven otisk figur/tvarů, které jsou připraveny pro uchopení představivostí, která k figurám/tvarům přistupuje buď přímo do obrazivosti, anebo si je přebírá čili přistupuje

¹⁸³ VVM 51, 1. odst.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ AT X, 414, 18, XII.

¹⁸⁶ Tamtéž 415, 23; (414 a dále).

¹⁸⁷ Tamtéž 412, 15; 415, 24.

k nim do paměti. Paměť, jak již víme, vzniká podržováním obrazivosti, která tak přechází v paměť (logicky: aby mohla přijímat další figury/tvary od společného smyslu). Tudíž představivost má dva zdroje a těmi jsou obrazivost a paměť. Uchopováním dat ze svých zdrojů je představivost generující představy a obrazy, čili zobrazující. Je nutné podotknout, že představivost přistupuje i k datům, které poskytuje sama chápavost. Její součástí a přirozeností jsou totiž funkce generující matematická a geometrická data, a to na základě jejích přirozených struktur, které jsou nám přirozeným světlem přístupné. Právě přirozené světlo¹⁸⁸ můžeme přirovnat k logické struktuře chápavosti – to je ten algoritmus chápavosti, který nám umožňuje chápat a dává nám možnost využít toho, co nám chápavost poskytuje ve své omezenosti a dovoluje nám využít všech jejích omezených možností, které má v rámci své kapacity dány od přirozenosti (to, co jí mohl Bůh poskytnout, aby mohla být součástí konečné bytosti – člověka).

Můžeme to také vyjádřit a interpretovat takto: Jednotlivé smysly pasivně¹⁸⁹ přijímají data, která společný smysl analyzuje (a potud je pasivní). Pak nastává předání otiskem do obrazivosti, kam se předává syntetizovaný otisk přijatých dat (což je aktivní úkon společného smyslu). Obrazivost má za úkol otisk analyzovat a transformovat jej do idejí (prostoru a času¹⁹⁰), což značí další provedenou syntézu, tudíž tvoření dalšího objektu pro zpracování mysli. V rámci mysli uchopuje takto připravené podklady představivost, což už je sám o sobě nástroj čili schopnost jako *res cogitans*, a ta je připravené figury schopna analyzovat a připravit je jednak pro aplikaci algoritmu, který použije chápavost, která tak představivosti předá zaprvé svá vlastní generovaná data, své syntézy ke zpracování (výsledkem jsou objekty geometrie a matematiky), anebo zadruhé za pomoci vůle analyzuje data z představivosti (do které tato data přišla z obrazivosti či paměti). Tímto způsobem činíme za prvé soudy syntetické aposteriorní a za druhé soudy analytické, ale i (což je věc hlubšího zkoumání a interpretace) syntetické apriorní.

Jak jsem již dříve uvedl, můžeme vysledovat, že v Descartově systému se vyskytují také apriorní soudy logiky, matematiky a geometrie a v těch vzatých pouze samých o sobě, bez příměsí aposteriorních srovnání, nelze shledávat omyl, jestliže se soustředíme pouze na tyto soudy. Avšak k soudům je třeba vůle a ta, jak již víme, sahá dál než chápavost a na rozdíl od

¹⁸⁸ Tamtéž 419, 6.

¹⁸⁹ Tamtéž 412. „[...] všechny vnější smysly jakožto součásti těla ve skutečnosti přijímají vjemy pouze pasivně, tímto způsobem jako vosk přijímá tvar od pečetidla [...]“

¹⁹⁰ AT VIII, 26–27, LV. „Naprostou rozlišeně chápeme i trvání, uspořádání a počet, pokud si k pojmu jejich substance nic nepřimýšlíme, ale pokládáme trvání kterékoli věci za pouhý modus: kterým pojímáme onu věc, pokud setrvává v bytí. A podobně ani uspořádání a počet nejsou něčím odlišným od věcí uspořádaných a početných. Jsou to pouhé mody, pomocí nichž je uvažujeme.“

ní je nekonečná. Když se bude vůle držet pouze čisté chápavosti, je vše v pořádku. Jestliže se však pustí dále a začne soudit na základě aposteriorních dat, a navíc se nebude držet pouze toho, co je jí dáno jasně a rozlišeně, tedy toho, co chápe přirozeným světlem, může docházet k omylům. Proto také nemáme nikdy apodiktickou jistotu o tom, jak jsou věci o sobě mimo mysl¹⁹¹. Věci se nám vždy jeví v rozlehlosti a čase. Víme přesně jen to, co nám o nich může jasně a rozlišeně vypovídat náš rozum na základě chápavosti. Ale chápavost není neomezená a tak nemůžeme nikdy poznat věci dokonale, tak jak jsou samy o sobě.

Připadá vám celá Descartova filosofie mysli něčím povědomá? Připadá vám, že se zde objevují prvky a paralely s Kantovým systémem čistého rozumu?

Srovnáme-li oba systémy, tak se nám projeví (či spíše se již projevuje) jejich stejná podstata (i když východiska jsou jiná). Kant systém mysli, čili pro něj čistého rozumu, zjednodušuje na dvě mohutnosti¹⁹² – receptivitu s *názorem* (a formou prostoru a času)¹⁹³ a spontaneitu s *rozvažováním* (které má jakýsi algoritmus souzení ve formě dvanácti kategorií)¹⁹⁴. Kdežto u Descarta je to trochu komplikovanější, když se snaží jednak vyjít (nebo spíše vykročit – ven či za) ze scholastického učení a za druhé když hledá rozhraní mezi *res extensa* a *res cogitans*. Což musí učinit na základě svého pojetí a výchozího bodu, čímž je pochybnost, která založí jistotu vědění a předpoklad poznání.

Také Descartův systém je založen na *smyslovém vnímání* (vyjdu-li stejně jako u Kanta ze smyslovosti a receptivity), na *společném smyslu* a *obrazivosti*. Což jsou schopnosti mysli, které přísluší na stanu tělesnosti. Pak je tu *paměť*, která je také ještě na rozhraní a k tomu *představivost*, která má status ne úplně explicitní. Na jednu stranu to již není *res extensa* (mám ze zkoumání „představu“), avšak také ne *res cogitans* (ve smyslu čisté *chápavosti*).

A právě druhou mohutností mysli (která je právě na straně Kantovy spontaneity) je zmíněná *chápavost*. Ta je tou schopností myslet a ona je hlavní konstitutivní složkou myšlení, která se obejde bez představivosti, může činit úkony čisté matematiky a geometrie a jsou v ní založeny vrozené ideje (které by bylo možné vztahovat ke Kantovým kategoriím). Vidíme zde, že jak *rozvažování*, tak i *chápavost* jsou schopny tvořit apriorní soudy (matematiky, geometrie „atd.“). Avšak nevztahujeme-li obojí na názor a představivost, nemáme žádné

¹⁹¹ Tamtéž 423, 5. „Zde je třeba poznamenat, že intelekt nemůže být žádnou zkušeností oklamán, pokud přesně pozoruje pouze věc jemu předloženou, ať už ji má v sobě nebo v obraze, a pokud kromě toho nesoudí, že představivost věrně reprodukuje předměty smyslů, nebo že smysly věrně předávají pravé tvary věcí, nebo konečně, že vnější věci jsou vždy takové, jakými se jeví.“

¹⁹² KČR B 29.

¹⁹³ KČR B 33, *Díl první: Transcendentální estetika*.

¹⁹⁴ KČR B 74, *Díl druhý: Transcendentální logika – Úvod: Idea transcendentální logiky – I. O logice vůbec*.

poznání a vědění o „věcech“ mimo mysl/rozum. Oba systémy potřebují pro své hlavní mohutnosti myšlení nějaký materiál, na který mohou své apriorní funkce (a můžeme se opět odvážit říci algoritmy – jak jsem již v této práci tematizoval) aplikovat. Nemusí to být hned receptivita, která byla uvedena v chod afekcí/smyslovostí. Lze uvažovat čistě apriorně a aplikovat v jednom systému kategorie na názor; a ve druhém projikovat chápavost v představivosti.

Jasně a zřetelně se nám zde ukazují apriorní struktury mysli/rozumu a na nich založené apriorní soudy. A co více: vidíme zde, že tyto apriorní struktury jsou jaksi přikládány a jimi jsou chápána smyslová data nám daná v názoru či obrazivosti.

A jestli svět vnímaný smysly existuje? Pro Kanta je to nepochybné od začátku, to je jeho předpoklad. Známe svět mimo naši mysl jen tak, jak si ho prakticky „vykládáme“ skrze formy čistého myšlení, skrze *názor* a *rozvažování*, tj. jak je nám smyslový svět dán v názoru a na těchto podkladech myšlen rozvažováním. Naše smyslovost je omezena stejně jako rozvažování na „pouhých“ dvanáct kategorií.

Načež Descartes aby došel nakonec ke stejným závěrům jako Kant, musel existenci světa mimo mysl zpochybnit, aby se dopátral a obhájil jistotu existence myšlení a mohl nás přesvědčit, že vědění se svou apodiktickou jistotou máme v pouhém myšlení. A věci mimo myšlení? Dozajista existují, jak nás Descartes na poslední chvíli v šesté *Meditaci* přesvědčí, když argumentačně obhájí výslednou pozici:

„A tělesné věci tudíž existují. Snad ale všechny neexistují tak, jak je uchopuji smysly, neboť ono uchopování smysly je v lecčem dosti temné a smíšené, ale přinejmenším je na nich všechno, co chápu jasně a rozlišeně, to jest všeobecně vzato je na nich všechno, co se uchopuje na předmětu čisté matematiky.“

Tudíž to, co bylo u Kanta předpokladem, je u Descarta výsledkem: svět mimo mysl existuje, ale my o něm nemůžeme vynášet apodiktické soudy jako o světě samém o sobě. Což je výsledkem obou myslitelů.

Myslím, že po provedeném rozboru můžeme ohledně Descarta konstatovat, že mysl uchopuje „věci“, aniž ví¹⁹⁵, jak skutečně existují,¹⁹⁶ zkrátka uchopujeme to, co se nám dává

¹⁹⁵ Potažmo uchopujeme smyslová data pomocí společného smyslu a obrazivosti a skrze mysl, která nám (čili mně jako Já) věci ukazuje; touto transformací do prostoru a času se nám věci jeví – tak jak mysl přiděluje smyslovým datům její formy (u Descarta rozlehlosti, tvaru a pohybu), viz dále v textu této práce.

¹⁹⁶ AT X, 418, XII. „[...] na jednotlivé věci je třeba pohlížet v řádu našeho poznání jinak, než kdybychom o nich hovořili tak, jak skutečně existují.“

skrže smysly, (jak jsme ukázali, uchopujeme smyslová data, kterými jsme afikováni) skrže obrazivost a představivost, což pak chápeme ve formách posledních a nedělitelných, které jsou nám dány jako tvar, rozlehlost a pohyb.¹⁹⁷ Což v podstatě, můžeme říci, je prostor (tvar a rozlehlost) a čas (pohyb).¹⁹⁸ A v těchto formách, které jim my sami vtiskujeme, se nám věci jeví.¹⁹⁹ ²⁰⁰ Což je základní část koncepce mysli/rozumu u obou myslitelů. V tom se shodují.

Tudíž výsledkem pro Descarta je, že se nám věci mimo mysl pouze jeví a nikdy o nich nemůžeme říci, jaké přesně jsou. Nebo to sice můžeme říci, ale nikdy ne s apodiktickou jistotou. Můžeme na určité úrovni jistoty tvrdit, jak se nám věci jeví. My věci uchopujeme svou chápavostí a naše obrazivost dává smyslovým datům formy, a to na základě své přirozenosti, jak je schopna spolu se společným smyslem je otiskovat a převádět do paměti. Její vrozená funkce dává věcem sama o sobě tvar dle vrozené dispozice / funkce / schopnosti / přirozenosti. Je to naše mysl, která formuje smyslová data a která zpracovává chápavost se svým algoritmem / funkcí / svou přirozeností chápavosti, kterou má vrozenou a ne nekonečnou. Chápavost stejně jako rozvažování mají svá omezení. Avšak bez smyslových dat, která k nám přicházejí ze světa samého o sobě, bychom neměli žádné poznání.

Podstatné je však to, co říká Kant, a co ale platí také u Descarta: *„Bez smyslovosti by nám žádný předmět nebyl dán, bez rozvažování by nebyl myšlen. Myšlenky bez obsahu jsou prázdné, názory bez pojmů jsou slepé.“*²⁰¹

¹⁹⁷ Tamtéž 418, 13. „Z tohoto důvodu zde nebudeme pojednávat o věcech jinak, než nakolik jsou uchopovány intelektem, a jednoduchými nazveme pouze ty, jejichž poznání je natolik průhledné a zřetelné, že je mysl není schopna rozdělit na větší počet zřetelně poznávaných věcí. Takovými jsou tvar, rozlehlost, pohyb atd. Všechny ostatní pak chápeme jako určitým způsobem z nich složené.“

¹⁹⁸ Tamtéž 421, 10. „Takto je spjat tvar s rozlehlostí, pohyb s trváním či časem atd., protože si nelze představit tvar bez rozlehlosti, ani pohyb bez trvání.“

¹⁹⁹ AT VIII, 41–42, III, Druhá část. „Postačí, když si povšimneme, že poznatky smyslů se vztahují pouze k onomu spojení lidského těla s myslí a že nám sice náležitě ukazují, čím mu mohou vnější tělesa prospívat či škodit, že nás však neučí (leda snad jen občas a nahodile), jaká jsou sama o sobě.“

²⁰⁰ Tamtéž 37–38, LXXIII, První část. „A ježto vskutku žádnou věc nepoznáváme pouhými smysly takovou, jaká sama je (což se níže jasně ukáže), stává se tak, že většina za celý život nic nepozná jinak než smíšeně.“

²⁰¹ Tamtéž B 75 Díl druhý: Transcendentální logika – Úvod: Idea transcendentální logiky – I. O logice vůbec.

Shrnutí

Co je záměrem této práce, k čemu směřuje závěr zde učiněný, co lze vyvozovat a za jakým účelem? Práce ve své hlavní části zkoumá pojem chápavosti, která je u Descarta hlavním konstitutivním prvkem lidské mysli a potažmo rozumu. Při tomto zkoumání je nutné tematizovat další pojmy a části Descartova systému, který se nám tak postupně odhaluje a projasňuje. A právě projasnění celého Descartova zkoumání a tím budovaného systému bylo záměrem práce, tj. poodkrýt více podstatu a projasnit některé termíny a jejich účel.

Jak zkoumání postupuje, začíná se projevovat určitá podobnost se systémem Kantova *Čistého rozumu*. Avšak v závěru nejde o srovnání obou systémů a zkoumání jejich at' už podobnosti, či totožnosti, ale jde o to, ukázat některé společné rysy obou systémů a jaký systém oba myslitelé vybudovali. Jak už bylo řečeno, je zde podobnost systémů mysli, a tudíž můžeme prismatem Kanta studovat systém Descartův k lepšímu pochopení a odhalení toho, co se skrývá v myšlení a potažmo v Descartově filosofii a kam tím míří – co nám chce předat a odhalit. To je dobré pochopit a myslím, že to vše lze zkoumat právě prismatem Kanta – tím lze najít a odhalit více v díle René Descarta.

Závěr je tudíž takový, že je třeba začít kriticky pohlížet na Descartovo řešení problematiky Kantovýmá očima, abychom mohli odhalovat shody a rozdíly obou systémů, a výsledkem pak nakonec bude hlubší poznání obou myslitelů. To je výsledkem této práce – ukazuje východisko k jasnějšímu pochopení těchto systémů mysli. „A o to ve filosofii jde.“

Bibliografie

Literatura primární

1. **DESCARTES, René.** *Meditace o první filosofii: Námitky a autorovy odpovědi.* Přeložili a poznámkami opatřili Petr Glombíček, Tomáš Marvan a Pavel Zavadil. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2003, svazek 43, 535 str., ISBN 80-7298-084-X.
2. **DESCARTES, René.** *Meditationes de prima philosophia: Meditace o první filosofii.* Přeložili a poznámkami opatřili Petr Glombíček a Tomáš Marvan. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2001, svazek 35, 127 str., ISBN 80-7298-036-X.
3. **DESCARTES, René.** *Regulæ ad directionem ingenii: Pravidla pro vedení rozumu.* Překlad Vojtěch Balík a komentář Jiří Fiala. Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2000, svazek 32, 314 str., ISBN 80-7298-000-9.
4. **DESCARTES, René.** *Principy filosofie: Principia philosophiae – výbor doplněný dvěma Descartovými dopisy princezně Alžbětě Falcké.* Vybrali, přeložili a poznámkami opatřili Tomáš Marvan a Petr Glombíček. Vyd. 1. (bilingva). Praha: Filosofia, 1998, 179 str., ISBN 80-7007-112-5.
5. **DESCARTES, René.** *Dopisy Alžbětě Falcké.* Vyd. 1. Brno: Petrov, 1997, 141 str., ISBN 80-7227-014-1.
6. **DESCARTES, René.** *Rozprava o metodě.* Z francouzského originálu přeložila Věra Szathmáryová-Vlčková. Vyd. 3., ve Svobodě vyd. 1. Praha: Svoboda, 1992, 67 str., ISBN 80-205-0216-5.
7. **DESCARTES, René.** Publiées par Charles ADAM & Paul TANNERY (eds.) - *OEUVRES DE DESCARTES.* Paris: Léopold Cerf, Imprimeur-Éditeur, 12 Rue Sainte-Anne, 1904 (vydavatel souboru děl a překladů – lat./fr.)
8. **KANT, Immanuel.** *Kritika čistého rozumu.* Vyd. 1. Praha: Oikoymenh, 2001, 567 str., ISBN 80-7298-035-1.

Literatura sekundární

1. **HILL, James.** *Descartes and the doubting mind.* London: Continuum, 2011, 161 str., ISBN 978-1-4411-3203-1
2. **MILES, Murray Lewis.** *Insight and inference: Descartes's founding principle and modern philosophy.* Toronto: University of Toronto Press, 2012, 564 str., ISBN 978-0-8020-4315-3.
3. **NOVÁK, Aleš.** *Zázračná věda. Filosofie René Descartesa 1618–1620.* Praha: Toga str.,r.o., edice Vita Intellectiva, 2012, 447 str., ISBN 978-80-87258-80-4.
4. **COTTINGHAM, John.** *A Descartes dictionary.* Vyd. 1. Oxford: Blackwell, 1993, 187 str., ISBN 0-631-18538-0.
5. **GLOMBÍČEK, Petr a HILL, James (eds.).** *Essays on the concept of mind in early-modern philosophy.* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 2010, 173 p.
6. **GLOMBÍČEK, Petr a KUNEŠ, Jan (eds.).** *Cogito, ergo sum.* Překlad Petr Glombíček (eseje 2, 3), Jan Kuneš (esej 1), Tomáš Marvan (esej 4). Praha: Filosofia – nakladatelství Filozofického ústavu AV ČR, 2006, 178 str., ISBN 80-7007-232-6.
7. **POLÁK, Michal a FIALA, Jiří (eds.).** *René Descartes: "scientia & conscientia".* Plzeň: Západočeská univerzita, 2005, 109 str., ISBN 80-7043-430-9.
8. **COTTINGHAM, John (ed.).** *Descartes.* Repr. (1992). Cambridge: Cambridge University Press, 1995, 441 str., ISBN 0-521-36696-8.

Seznam použitých příspěvků ze sborníků dle sekundární literatury

1. HILL, James. *Res Cogitans as Res Dubitans* (str., 29–43). In: GLOMBÍČEK, Petr a HILL, James (eds.) *Essays on the concept of mind in early-modern philosophy*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars, 2010. [zde užitá zkratka RCRD]
2. HINTIKKA, Jaakko. *Cogito, ergo sum: inference, nebo performance?* In: GLOMBÍČEK, Petr a KUNEŠ, Jan (eds.) *Cogito, ergo sum*. Překlad Petr Glombíček (eseje 2, 3), Jan Kuneš (esej 1), Tomáš Marvan (esej 4). Praha: Filosofie – nakladatelství Filozofického ústavu AV ČR, 2006. [zde užitá zkratka CES]
3. GLOMBÍČEK, Petr. *Ke vztahu vědomí a myšlení u Descarta* (str., 36–53). In: POLÁK, Michal a FIALA, Jiří (eds.) *René Descartes: "scientia & conscientia"*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. [zde užitá zkratka VVM]
4. HILL, James. *Co znamená v druhé meditaci "myslet" ("cogitare")?* (str., 54–69). In: POLÁK, Michal a FIALA, Jiří (eds.) *René Descartes: "scientia & conscientia"*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. [zde užitá zkratka CZM]
5. HILL, James. *Cogitare u Descarta: Odpověď Tomáši Marvanovi* (str., 84–99). In: POLÁK, Michal a FIALA, Jiří (eds.) *René Descartes: "scientia & conscientia"*. Plzeň: Západočeská univerzita, 2005. [zde užitá zkratka OTM]
6. GAUKROGER, Stephen. *The nature of abstract reasoning: philosophical aspects of Descartes work in algebra* (str., 91–114). In: COTTINGHAM, John (ed.) *Descartes*. Repr. (1992). Cambridge: Cambridge University Press, 1995. [zde užitá zkratka NAR]
7. HATFIELD, Gary. *Descartes' physiology and its relation to his psychology*, part 11. In: COTTINGHAM, John (ed.) *Descartes*. Repr. (1992). Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Seznam svazků vydaných ADAM & TANNERY – Paris, 1904 – OEUVRES DE DESCARTES

- I. Correspondance: avril 1622 – février 1638
- II. Correspondance: mars 1638 – décembre 1639
- III. Correspondance: janvier 1640 – juin 1643
- IV. Correspondance: juillet 1643 – avril 1647
- V. Correspondance: mai 1647 – février 1650
- VI. Discours de la méthode et Essais
- VII. Meditationes de prima philosophia, Obiectiones, Responsio, Epistola ad Dinet
- VIII. Principia philosophiae, Epistola ad Voetium
- IX. Méditations et Principes; traduction française [par L. C. d'Albert, duc de Luynes]
- X. Physicomathematica, Compendium musicae, Regulae ad directionem ingenii, Recherche de la vérité, Supplément à la correspondance
- XI. Le monde, Description du corps humain, Passions de l'âme, Anatomica, Varia
- XII. Vie & Oeuvres de Descartes [étude historique par Charles Adam], Supplément

Chronologický přehled vzniku děl René Descarta²⁰²

- 1628 – Regulae ad directionem ingen / Rozprava o metodě
 1637 – Dissertatio de metodo / Pravidla pro vedení rozumu
 1641 – Meditationes de prima philosophia / Meditace o první filosofii
 1644 – Principia philosophiae / Principy filosofie
 1643–1649 – Correspondance Descartes a Elizabeth / Dopisy Alžbětě Falcké

²⁰² Zde jsou uvedeny dopisy a filosofická díla relevantní pro tuto bakalářskou práci.

DodatkySlovníček pojmů

| <i>česky</i> | <i>latinsky</i> |
|------------------------------|-----------------------|
| chápavost (intelekt) | intellectus |
| přirozeným světlem | lumine naturali |
| jasně a rozlišeně / zřetelně | clare & distincte |
| smyslové vnímání | sensus |
| společný smysl | sensus communis |
| představivost | imaginatio |
| obrazivost | phantasia |
| paměť | memoria |
| intuice | intuitus |
| dedukce | deductio |
| --- | |
| zřetelnost | distinctio |
| zřetelně | distincte |
| zřetelný | distinctus |
| --- | |
| mysl | mens |
| myšlení | cogitatio |
| věc myslící | res cogitans |
| rozum | ratio |
| smyslové vnímání | sentio |
| schopnost představovat si | imaginandi facultatem |
| soud | judicium |
| duch | animus |
| --- | |
| vědom | conscius |
| vědomí | conscientia |
| --- | |
| chápající | intelligens |
| pochybující | dubitans |
| tvrdící | affirmans |
| popírající | negans |
| chtějící | volens |
| nechtějící | nolens |
| představující si | imaginans |
| smyslově vnímající | sentiens |

Výskyt výrazů v díle Meditace o první filosofii

| | | |
|------------|-----------------------|--|
| 39x | (smyslov?) (vním??) | smyslové vnímání, smyslově vnímat apod. |
| 35x | (jasn?) a (rozlišen?) | jasně a rozlišeně, jasný a rozlišený apod. |
| 26x | (chápavost*) | chápavost apod. |
| 11x | (přirozen??) (svět??) | přirozené světlo, přirozeným světlem apod. |
| 9x | (představiv*) | představivost apod. |
| 6x | (paměť?) | paměť, paměti apod. |
| 5x | (mod?) (myšlen?) | mody myšlení apod. |
| --- | | |
| 112x | (cháp*) | chápat, chápání, chápanost apod. |

Tabulka 1. – Grafická rekonstrukce mysli dle interpretace Descarta

Rekonstrukce mysli dle Descarta

na základě interpretace dle: *Pravidla pro vedení rozumu* AT VIII / 415-419 (především) / XII

